

HERMANN RÓBERT

## Görgei emlékiratai és a Kossuth-emigráció<sup>1</sup>

Az 1848–49-es szabadságharcról szóló külföldön megjelent magyar emlékirat-irodalom az emigráció első éveiben két fő szempont szerint csoportosítható. Az első fajtába az emigráció belső hatalmi harcaihoz kapcsolódó memoárokat kell sorolnunk. A leghevesebb viták éppen a végnapok történetéről folytak, s Kossuthot augusztus 11-i lemondása és a diktatúra Görgeire ruházása miatt már augusztus végétől egyre élesebb támadások érték az emigráció katonai vezetői, Bem, Perczel, illetve a volt miniszterelnök, Szemere Bertalan részéről. Amennyiben meg akarta tartani az emigráció vezetését, el kellett határolnia magát ettől a kínos emlékü aktustól, s többek között ezért fogalmazta meg a küllhoni magyar diplomáciai ügynökökhöz szóló 1849. szeptember 11-i vidini levelében olyan határozottan Görgei árulásának vádját. Amikor pedig 1849. szeptemberében több lapban megjelent Kossuth és a kormány lemondásának okmánya a miniszterek mindegyikének aláírásával, az éppen Athénban tartózkodó Szemere Bertalan érezte szükségét annak, hogy tiltakozzon ez ellen a hamisítás ellen, mondván, hogy ő nemcsak nem írta alá a kormány lemondását, de sem arról, sem a diktatúrának Görgeire ruházásáról nem kérték ki előzetesen a véleményét. Szemere tiltakozásának megjelenését a francia lapokban Teleki Lászlónak ugyan sikerült megakadályoznia, de 1850-ben, az említett okmány egy újabb, hasonló formában történt megjelentetésekor Szemere ismét eljuttatta tiltakozását immáron a *Kölnische Zeitung*hoz. A nyilatkozatra Vukovics Sebő és Horváth Mihály válaszoltak, állítva, hogy ha Szemere nem is írta alá az említett okmányt, tudomása volt a döntésről, s mivel annak felelősségében nem akart osztozni, eltávozott Aradról. Ezt követte Szemere viszontválasza, majd Vukovics és Horváth újabb cikke. Szemere utolsó megnyilatkozásában már határozottan kimondja, hogy a jelen és a jövő érdekében fontosnak tartja „a magyar kérdést tökéletesen földeríteni”, s ezért a magyar szabadságharc vezetőinek hibáit is feltárni. „A népeknek nem bizonyos nevre van többé szükségök — írja, egyértelműen Kossuthra utalva —, ez az idő elmúlt. Aki még ma is a szabadság szent nevének kívül más névhez ragaszkodik, az bálványimádó. Én részemről nem tartozom ebbe a sorba”. Utoljára a Kutahiába internált gróf Batthyány Kázmér szólalt meg e vitában, és ő is Szemere állításait erősítette meg. A tét tehát nem egyszerűen egy immáron történeti jellegű filológiai kérdés eldöntése volt, hanem az, hogy ki lesz az emigráció vezére. Mert ha Kossuth lemondása törvényes, de a minisztériumé nem az, akkor a volt kormányzó nem tarthat igényt az emigráció vezetésére; a miniszterelnök viszont igen. Szemere számítása azonban nem vált be.

<sup>1</sup> A tanulmány az OTKA F 013416. kódszámú, Görgei Artúr 1848–49-es iratainak összegyűjtését célzó pályázatának támogatásával készült.

Bár az emigránsok többsége látta Kossuth személyes hibáit, s torkig volt az exkormányzó arrogáns megnyilatkozásaival, mégis úgy vélték, hogy Kossuth nevére szüksége van az emigrációnak, ha a magyar ügyet a nagypolitika szintjén akarják képviselni. Ezért a többség kénytelen-kelletlen ugyan, de elfogadta Kossuth egy-személyi vezetését, s Szemere egyre kevesebb sikerrel ismételte meg a legkülönbözőbb lapok hasábjain egyre elkeseredettebb támadásait Kossuth ellen.

Az emlékezők másik fő célja a magyar ügy iránti rokonszenkveltetés volt. Ezt szolgálták Pulszky Ferenc feleségének, Waltherr Teréziának németül és angolul megjelent memoárjai, vagy a kalandos sorsú Wilhelmine Beck emlékezősei csakúgy, mint a katonák, Klapka, Czetz János, Prágay János, Szillányi Péter, Pataky Mihály munkái. E munkák többé-kevésbé igazodtak az emigrációs történetírás általános tételeihez: a magyar küzdelem jogossága, a bécsi kamarilla szerepe, Görgei árulása szinte mindegyikükben megtalálható. A kevés kivétel közé tartozott Klapka első emlékirata, amely viszonylag tárgyilagosan szólt Görgei szerepéről, s abszolút kivételnek számított Üchtritz Emil honvéd ezredes Görgeit védő munkája.

Az emigránsok azonban egymás között is folytattak erősen politikai jellegű, de történeti megalapozottságú vitákat. Klapka és köre félig-meddig a világsi fegyverletétel pozitív ellenpontjaként mutatták be Komárom hős védelmét. Klapka ellenfelei, a Perczel Mór köréhez tartozó Thaly Zsigmond és a lengyel emigránsok sorait szaporító Theophil Lapinski viszont gondatlansággal vádolták Klapkát Komárom túlzottan korai feladásáért. Lapinski munkájára Nedbal Frigyes Ignác honvéd alezredes, a komáromi várórség hadosztályparancsnoka válaszolt, s nemcsak Klapkát, de Görgeit is megvédte néhány alaptalan váddal szemben.

Szintén Klapka volt az egyik kezdeményezője és fő szervezője annak a vállalkozásnak, amely az emigránsok kollektív munkájaként a magyar szabadságharc történetének feldolgozását célozta. Ennek "előtanulmányait" képezték Klapka György és Czetz János 1850–1851-es munkái. A vállalkozásban részt vett volna Vukovics Sebő, Spelletich Bódog, Teleki László és Horváth Mihály (aki egy "saját" összefoglalót is tervezett). Klapka adatokat szerzett be több volt honvédtiszttól, így Duka Tivadartól, Kiss Antaltól, Vetter Antaltól és másoktól.

Végül néhány más magasrangú honvédtiszt még Törökországban elkészítette emlékiratait, de ezek kiadása — részben az európai politikai viszonyok, részint a negyvennyolcas "könyvpiac" telítettsége miatt — elmaradt. Közéjük tartozott Mészáros Lázár hadügyminiszter, Henryk Dembiński altábornagy, s ekkortájt kezdte meg emlékiratai írását Perczel Mór.

A hazai 1848–49-es memoáriródalom kialakulását több tényező is nehezítette. Az első a cenzúra volt; nem nagyon volt remény ugyanis arra, hogy ilyen jellegű munkák megjelenjenek. A második tényező maga a megtorlás. A börtönben ülők egyes börtönökben nyugodtan írhattak, hiszen büntetésüket már megkapták. Legfeljebb azért óvakodtak ettől, mert ha műveik a cs. kir. hatóságok kezére kerülnek, csak a büntetlenül maradt helyzetét súlyosbíthatták volna. A szabadlábon lévők hasonló okokból óvakodtak saját 1848–49-es tetteik megörökítésétől. Az itthon közzétett emlékirat-irodalom néhány gyűjteményes köteten kívül jórészt az emigrációból hazatértek munkáira korlátozódott. Ezek olyan munkák voltak, amelyek nem a legkedvezőbb fényben tüntették fel az emigráció viszonyait, s csak a nemzeti

összefogás eszméjét gyengíthették. Hasonló okokból engedélyezték a hatóságok Kossuth vidini levelének — igaz, megcsönkített — magyar kiadását is.<sup>2</sup>

Ebből a szempontból valóságos kuriózum volt Görgei Artúr tábornoknak, egy ideig a magyar hadsereg fővezérének és hadügyminiszterének emlékirata. Görgei részben megélhető gondok, részben a személyét illető áruházi vád miatt határozta el 1849 novemberében emlékiratai megírását. A munkában segítségére volt öccse, Görgey István volt honvédszázados is, aki nemcsak írnokként, hanem első „lektor-ként” is működött bátyja mellett. Ő hívta fel Görgei figyelmét a kézirat pontatlanságaira, következtelenségeire s hiányosságaira. Görgei először Bécsben akarta kiadni a munkát, de amikor a könyvkiadó megismerkedett az osztrák kormányzatot és a hadsereg egyes vezetőit bíráló kézirattal, elállt szándékától, s a közlés jogát átengedte a lipcsei Brockhaus kiadónak. Itt jelent tehát meg a munka 1852 áprilisában. A kiadó a megjelenés előtt hirdetésben hívta fel a figyelmet az újdonságra.<sup>3</sup>

A visszaemlékezés megjelenése természetesen foglalkoztatta a magyar emigránsokat is, hiszen a szabadságharc legjelentősebb katonai vezetője hallatta hangját 1848–49 történetével kapcsolatban. A magyar emigrációt ekkorra már több vitás kérdés is megosztotta, de a különböző emigráns csoportosulások többsége számára Görgei árulása ugyanolyan politikai evidencia volt, mint például az 1848-as törvények visszaállítása, mint minimális alap.

Görgei ugyan 1849 őse óta Klagenfurtban, internáltságban élt, de ha esetleges és vékony szálakon is, kapcsolatban volt az emigráció egyes tagjaival. Legalább öt személyiségről tudjuk, hogy érintkezett vele, egyről pedig valószínűsíthető ez a kapcsolat. Gróf Károlyi Györgyné Zichy Karolina 1850 elején névtelen levélben Görgei megkegyelmeztetésének okairól érdeklődött. Károlyné ekkor már Klapka élettársa (szeretője) volt, s ha Görgei válaszát megkapta, Klapkát is informálhatta e kérdéstről.<sup>4</sup> Arthur Seherthoss gróf, honvédszázados, Görgei parancsörtsztje 1850 júniusa előtt két levelet is írt, egyet Görgeinek, egyet a feleségének. Figyelmeztette Görgeit, hogy Klapka újabb emlékiraton dolgozik, s ebben már korántsem nyilatkozik olyan enyhén róla, mint előző emlékiratában.<sup>5</sup> Legalább egy levél erejéig volt segédtsztje, Duka Tivadar is megkereste tábornokát Párizsból 1850 márciusában.<sup>6</sup>

<sup>2</sup> Az 1848–49 utáni memoáirodalomra lásd Kosáry I. passim és Hermann Róbert: *Műfajok és tendenciák az 1848–49. évi polgári és politikusi emlékiratirodalomban*. Századok, 1994/1. 113–134.

<sup>3</sup> Görgey István 1918. 23. A munka születésére ld. Kosáry I. 306–316.

<sup>4</sup> A levél eredetijét nem ismerjük, tartalmára lásd Görgei válaszát. Magyar fordításban közli Görgey István 1918. 68–70.

<sup>5</sup> A levél eredetijét nem ismerjük, tartalmára lásd Görgei válaszát. Magyar fordításban közli Görgey István 1916. 76–78. Seherthoss életrajzát lásd Bona 1988. 539. és Borsi-Kálmán Béla: *Együtt vagy külön utakon. A Kossuth-emigráció és a román nemzeti mozgalom kapcsolatának történetéhez*. Bp., 1984. 195. skk.

<sup>6</sup> MOL Széchenyi-gyűjt. 14. csomó. 1850. március 31. Duka életrajzát lásd Bona 1988. 184–185. Emigrációs ténykedésére lásd Pelyach István: *Egy korszakzáró és áruló-mitoszi teremtő fegyverletétel. (Duka Tivadar emlékirata a világi fegyverletételről)* AETAS, 1992/1–2. és Kosáry Domokos: *Klapka György és Duka Tivadar*. In: *A tudomány szolgálatában. Emlékkönyv Benda Kálmán 80.*

Ludvig János, Görgei seregének volt kormánybiztosa két ízben, 1850, majd 1851 nyarán írt Görgeinek. Az utóbbi levélből kitérünk, hogy Görgei érdeklődhetett rehabilitációja esélyeiről. Ludvig válasza a következő volt: „Ott hallgatnod kell, másutt szólnod; de nem nemtelenül tolvaj hibáit másokra”. Ebből a levélből tudjuk, hogy Görgei 1849–1850 fordulóján Szabó Imre ezredessel, volt hadügy-minisztériumi államtitkárral is kapcsolatban állt. A kapcsolatot valószínűleg Görgei feleségének testvérén keresztül tartották. Ludvig egyébként röviden beszámolt a párizsi emigránsok Görgeivel szembeni hangulatáról is: „Hogyan, hogyan nem, Kl[apka] rehabilitálta magát, mert bizottmányi tagnak elválasztották Párizsban. A többről nem írok, mert az ügyis mindig ellened volt”.<sup>7</sup>

Végül pedig valószínű, hogy a Görgei mellett nyíltan kiálló Üchritz Emil ezredes is érintkezésben maradt tábornokával. Erre mutat, hogy ő közölte először — igaz, téves dátummal — Haynau tábornagy azon levelét, amelyben Görgeit megkegyelmeztetéséről értesítette, illetve Görgeinek az aradi haditanácson elhangzott beszédét, amelynek kézírata minden bizonnyal Görgei birtokában volt. Üchritz munkáját ugyanaz az Otto Wigand adta ki, aki Klapka első emlékiratát is.<sup>8</sup>

Ezekkel a kapcsolatokkal magyarázható, hogy Görgei emlékiratának megjelenése nem érte egészen váratlanul a magyar emigrációt. Sőt, a munka közzétételének híre a tényleges megjelenés előtt elterjedt. Czetz János tábornok 1852. január végén Henryk Dembiński altábornagytól hallotta, hogy a munka megjelent, s már deponálták is a bécsi hadilévtár könyvtárában. A mű Dembiński szerint „oly erős Ausztria ellen, hogy ha a muszka közbe nem jön — [Görgeinek] Spielberg lett volna lakása”, de a „civilistákat” (azaz a polgári politikusokat) is alaposan lehordja.<sup>9</sup> A megjelenést követően az emigránsok levelezésében az első híradás Görgei munkájáról Andrassy Gyulától származik, aki április 26-án tudatta Klapkával, hogy Görgei kiadta emlékiratát.<sup>10</sup>

Szemere Bertalannal először Ludvig János közölte, hogy az emlékirat rövidesen megjelenik. „Én e könyvet pseudonynnak tartandnám, ha Brockhaus neve némileg az ellenkezőről nem kezeskednék” — írta. Bár nagyon szeretne volna, „hogy [Görgei] vallja meg tartózkodás nélkül a maga s mások bűneit, s mulasztásait, most miután tudom, hogy vallomásai sajtó alatt vannak, félek megjelenésüktől, nehogy azon

*születésnapjára*. Szerkesztette Glatz Ferenc. Bp., 1993. 319-322.

<sup>7</sup> MOL Széchenyi-gyűjt. 14. csomó. Brüsszel, 1851. július 31. Ludvig már ennek alapján tudósította Kossuthot Görgei helyzetéről 1851. augusztus 13-án, idézi Kosáry I. 147.; Ludvig és Görgei korábbi kapcsolatát gazdagon dokumentálják Ludvig kormánybiztosi jelentései. Nagybörzst közli őket Steier Lajos: *Az 1849-iki trónfosztás elözményei és következményei*. Bp., é. n.; Steier Lajos: *Haynau és Paskierics* I. Bp., é. n.; Waldapfel IV.; *Budavár bevételének emlékezete 1849*. Szerkesztette Katona Tamás. S. a. r. Hermann Róbert, Pelyach István és Tirts Tamás. Bp., 1989.

<sup>8</sup> [Üchritz Emil]: *Görgey und die Capitulation bei Világos. Von einem Officier des Generalstabes der ungarischen Armee*. Leipzig, 1850. 47-51., 63. Az utóbbi eredetijének fordítását lásd Görgey Artúr II. 435.; Üchritz életrajzát lásd Bona 1987. 327. 1848–49-es tevékenységére és Görgeihez fűződő kapcsolatára lásd még feleségéhez írott leveleit, közli Waldapfel II-IV.

<sup>9</sup> Klapka 1986. 344., 1852. január 9-i dátummal. Az eredetin január 29-e szerepel. MOL Klapka-ir. 22. tétel. Czetz János levelei. Kosáry I. 338. szerint a dátum elírás, június 9-e helyett.

<sup>10</sup> MOL Klapka-ir. 22. tétel. Andrassy Gyula levelei. 1852. április 26.

esetben, ha Kossuth ellen kikel, tevékenységének s így ügyünknek ártson firkáival, mint ártott Világosnál fegyverletételével”. A könyv tartalmától nem sokat vár, mivel a jelenlegi németországi sajtóviszonyok között „az üldözést csak az paralizálhatja, ha tízszer sújtja a könyv Kossuthot, míg egyszer az osztrákot, vagy éppen a muszkát. — Én a könyvnek tartalmáról mit sem tudok, de előérzetileg már bosszankodom. De béketűrés.”<sup>11</sup> A megjelenés tényét Bangya János volt honvéd ezredes, ekkor már az osztrák titkosrendőrség ügynöke tudatta Szemerével május 3-án. Bangya volt az egyik fordítója Szemere újabb munkájának, Batthyány Lajosról, Görgeiről és Kossuthról írott három jellemrajzának. (Ekkor éppen Görgei jellemrajzán dolgozott). Bangya szerint Julius Campe, a mű reménybeli kiadója úgy kommentálta Görgei emlékiratát, hogy az „Ausztria parancsára íratott”.<sup>12</sup> Május 12-én Ludvigh megküldte másolatban Szemerének az emlékirat néhány reá vonatkozó paszusát, főleg az 1849 augusztus eleji orosz-magyar tárgyalásokra vonatkozó részeket.<sup>13</sup> Szemere nem igazán örült a hírnek; „jellemrajzom távrólól sem fogja tenni azon hatást, melyet G. munkájának megjelenése előtt teendett vala” — jegyezte fel naplójába. Ám a megjelenés ellenére is fölöslegesnek érzett bármilyen változtatást a kéziratban: „én őt úgy adom, amint akkori tettei és szavai után őt felfognom kellett”. Júliusban már egyenesen úgy vélte, Görgei emlékirata Kossuthra is „nem kis csapás”, mert valamennyi lap, még a Görgeit teljesen kárhözhatók is úgy vélekednek, „miképpen Görgei nem áruló, amely értelemben annak őt Kossuth hirdette”.<sup>14</sup> Ludvigh is úgy vélte Szemeréhez írott levelében: „Ha G. jellemrajza az ő munkáját megelőzte volna, hatása roppant leende, mert könyvével, vagy inkább a benne rajzolt egyéniségével összevág — most utólagos kritikának fog néznetni, s hatása nem lesz”.<sup>15</sup> Szemere Görgeiről írott jellemrajza már készen volt tehát, de valószínű, hogy a tiszafüredi eseményekről szóló nagy terjedelmű lábjegyzetet Görgei művének hatására, utólag illesztette munkájába. Ez ugyanis az eredeti kéziratban nem szerepel.<sup>16</sup>

Az emigránsok többsége az *Augsburger Allgemeine Zeitung* 1852. április 30-i, május 1-i és 3-i számainak mellékletében olvasta az első kivonatokat Görgei munkájából.<sup>17</sup> Czetz János is sietett felhívni rá Klapka figyelmét. Kiemelendőnek tartotta, hogy a munka szerint „Bertalan bácsi” — azaz Szemere Bertalan — Görgeit 1849 júliusában duumvirátussal kínálta meg. Czetz kimondottan örült ennek a ténynek, s hozzátette, hogy ez jó ürügy — ti. a Szemere elleni fellépésre. „[Batthyány] Kázmér

<sup>11</sup> OSzK Kt Levelestár. Ludvigh János levele Szemere Bertalannak. Brüsszel, 1852. április 21.

<sup>12</sup> Ld. Bangya április 24-i és május 3-i leveleit. OSzK Kt Levelestár. Kihagyásokkal közli őket Ács Tivadar: *New-Buda*. Bp., 1941. 246-247. Bangyára lásd Bona 1987. 98-99. és Frank Tibor: *Tükösgyűnikök Kossuth körül. Bangya és Zerffi*. In: *Marx és Kossuth*. Bp., 1985.; Szemeréhez fűződő kapcsolatára lásd Pelyach István: *Egy elfeledtetett kézirat. Szemere Politikai jellemrajzainak történetéről*. In: *Szemere Bertalan és kora*. I. Szerkesztette Ruszoly József. Miskolc, 1991.

<sup>13</sup> OSzK Kt Levelestár. Ludvigh János levele Szemere Bertalanhoz. Brüsszel, 1852. május 12.

<sup>14</sup> Szemere Bertalan: *Naplóm*. Száműzetésében írta —. Pest, 1869. I. 160., 164.

<sup>15</sup> Egyetemi Könyvtár Kézirattára. Litterae et epistolae originales. 582. Ludvigh János levele Szemere Bertalanhoz. Brüsszel, [1852.] augusztus 10.

<sup>16</sup> Szemere 624-625.

<sup>17</sup> Az április 30-i és május 1-i számok a világosi fegyverletételt megelőző napok történetét közölték. Lásd Borus 1975. 31-32.

sincs kevésbé megkímélve, mint Lajos” — folytatta. Úgy vélte, Klapkára és reá is sor fog kerülni, s erre az esetre felajánlotta „legőszintébb, legbuzgóbb” közreműködését. Kérte Klapkát, hogy csak azután írjon választ a munkára, ha előbb neki megmutatta azt. „Tartsunk szorosán együtt, és ha gyalázni kezdene — öljük meg moraliter egészen” — javasolta. Ha szükséges lenne, akár el is utazik Klapkához, „de a költségek tekintetéből csak akkor, mikor másképp nem lehet”.<sup>18</sup>

Dessewffy Dénes, a csornai ütközet vitéz huszártisztje Clavens-ből Klapkához írott levelében szintén felhívta a figyelmet az *Allgemeine Zeitung*ban megjelent kivonatokra. Mint várható volt, írja, Görgei nem kíméli Kossuthot, „sőt, inkább szarkazmusa egész fullánkját reá irányozza”. Dessewffy végkövetkeztetése azonban tökéletesen más, mint Czetzé: „mindenesetre nemcsak érdekes, sőt szükséges lesz ezen művet olvasni; ezen mű igen lehetőképpen halaldöfése lehet a már sokaknál sarlatánná aljasult egykor hatalmas agitátornak” — azaz Kossuthnak.<sup>19</sup> Dessewffy mint komáromi kapituláns került külföldre, s Magyarországról való távozása előtt találkozott Görgei öccsével, Istvánnal. Átala üzent a tábornokának, hogy iránta még mindig a régi tisztelettel viseltetik.<sup>20</sup>

Május 26-án három párizsi magyar emigráns is írt Klapkának az emlékiratok ügyében. A dolog érdekessége, hogy 1848–49-ben mindhárman Görgei közeli barátai és hívei közé tartoztak. Szabó Imre ezredes, volt hadügyminisztériumi államtitkár, ebbéli minőségében Görgei helyettese, gróf Arthur von Seherthoss őrnagy, parancsörtszt, aki Világosig követte tábornokát, végül Kászonyi József ezredes, egy ideig a II. hadtest Görgei által kinevezett parancsnoka. Az együttes reagálás okát megvilágíthatja, hogy a Kászonyi által írottak Czetz aznapi levelének utóiratát képezik. Ennek alapján valószínűsíthető, hogy Klapka kezdeményezésére Czetz kérte meg az említett személyeket, fejtsék ki véleményüket Görgei munkájáról. Erre mutat az is, hogy Klapka — egyelőre ismeretlen — levelét Seherthoss adta át Szabó Imrének.

Szabó Imre szerint Görgei munkája sok olyan dolgot napvilágra hoz, amelyben eddig sokan kételkedtek. Ő mégis ezerszer szívesebben vette volna, ha Görgei hallgatott volna. Tagadhatatlan, hogy az osztrákokról igen erősen ír, de jobban örült volna, ha ezen az áron hiányoznának „barátaink” hibái. Mindent, ami szent, sárral bemocskolni, mindent, ami lényegtelen, kiemelni, mindent nevetségessé tenni — ez számára kifogásolható cél, ahogy Görgei azon törekvése is, hogy elvegye a nemzettől önbizalmát és hitét önnön erejében. Jobb lett volna, ha Görgei semmit sem ír, mint hogy így tegye. Mit fog szólni a világ? Dembiúski már válaszolt a *Kölnische Zeitung*ban, s Szabó Imre beszámolója szerint Görgei valamennyi hazugságát meg fogja torolni.<sup>21</sup>

A legrészletesebb kommentárt Arthur Seherthoss írta Klapkának. Kászonyi és Szabó már megírták általában a véleményüket, ő most a részletekre tér ki. Reméli,

<sup>18</sup> MOL Klapka-ir. 22. tétel. Czetz János levelei, 1852. május 4.

<sup>19</sup> MOL Klapka-ir. 22. tétel. Dessewffy Dénes levelei. 1852. május 5. Életrajzát lásd Bona 1987. 399. és Alföldy-Boruss Dezső: *Dessewffy Dénes felső-magyarországi szervezkedés tervezete 1859-ből*. HK, 1986/4.

<sup>20</sup> Görgey István—Görgei Artúr. Bécs, 1850. június 8. MOL Széchenyi-gyűjt. 14. csomó, dátum szerint.

<sup>21</sup> MOL Klapka-ir. 22. tétel. Szabó Imre levelei. 1852. május 26. Életrajzát lásd Bona 1987. 299.

hogyan azokat Klapka is helyeselni fogja, ha átolvasta a munkát. Görgei egy olyan munkát írt, amely minden olvasóját meg fogja lepni, de egyiket sem fogja kielégíteni. Görgei pökhendi, triviális és közönséges módon ír, egész leírása leplezetlen kifejezése működésének, a dolgokról és személyekről alkotott ítéletei egy mélyen megmérgezett lélekéi. Ha Klapka még nem olvasta volna a két kötetet, siet felhívni a figyelmet a két kötet eltérő írásmódjára. Az első kötetben Görgei azon méreg hatása alatt írt, amelyet az "áruló" megnevezés ereibe csepegtetett. Itt ugyanis a legcsípősebben és leglealacsonyítóbb módon ír nemcsak a személyekről, de magáról a nemzetről, sőt a hadseregről is. Schol nincs sem egy katonai, sem egy politikai vezérmotívum. Mindent gyaláz. Az Ausztriával szembeni ellenállást ugyan nevetségessé teszi, de jogosnak mondja, s nincs egy bűnbánó szava Ausztria irányában. A második kötetben Görgei már nem látszik ezen istentelen hatás alatt állni, hanem érzi annak szükségességét, hogy ténykedésének és cselekvésmódjának motívumait megmagyarázza, s kimutassa az árulási vád abszurditását. E kötet politikai vezérmotívuma az, hogy Görgei célja a monarchikus alkotmány megőrzése volt, amely elsősorban azon a meggyőződésen alapult, hogy a nemzet nem maradhat tartósan győztes az őt körülvevő ellenfeivel, Ausztriával és Oroszországgal szemben. „Ezt Európa akkori körülményei közepette nem lehet feltétlenül tagadni” — veti közbe Seherthoss. Az orosz intervenció után Görgei azt mondja saját és a nemzet morális szükségletéből fakadó politikai vezérmotívumának, hogy a valószínűleg bekövetkező vereség előtt minden erőt arra kell fordítani, hogy Ausztriára még egy utolsó, halálos csapást mérjenek. Itt legalábbis úgy beszél, mint egy magyar! Katonai szempontból legkevésbé maga a katona tűnik elő; a szövegben csak egymástól távol találhatók hadászati fejtegetések. Buda ostromának hibáját főképp a kormányzatnak és serege felszerelési hiányosságainak tulajdonítja. Hebehurgyaságnak nevezi, hogy hitt a kormánynak. Saját hadászati hibáját a Vág menti hadműveletnél tökéletlenül próbálja palástolni. Ugyanakkor pontos és találó csaknem minden katonai és politikai fejtegetése, amelyeket a hadsereg Komáromtól Világosig tartó útjáról ír. Seherthoss szerint minden magyarnak, s főleg minden magyar katonának kevésbé szegényteljes olvasni Görgei munkájában a feldunai hadsereg utolsó napjairól szóló beszámolót, mint Rammingét, a hivatalos osztrák összefoglaló szerzőjét a Dembiński vezette főszerep szegényteli vereségéről és az azt követő feloszlásáról.

Ami a személyiségeket illeti, Görgei Kossuthot, Dembińskit, Mészároset, Szemerét és Perczelt szólja meg leginkább, de mindegyiküket valóságosan és találóan ábrázolja. Ha Kossuth megszívelné a hibáiról mondottakat, s ha a nemzet és a külföld világosan megértené a többi személyiségről írottakat, a munkának igen nagy értéke lenne. Klapkának csak néhány kisebb gyöngöseséget vet a szemére, de egyébként nem megvetendő dicséretet mond róla. Tagadhatatlan, hogy Görgeit végig nagy őszinteség jellemzi, s nemcsak mások, hanem saját hibáiról is beszél. Dembiński dűihében egy fulmináns cikket írt a *Kölnische Zeitung*ba. Erre nagyon is hasznos lenne egy száraz dorgálást írni a szegénytelen jövevénynek. Magát a cikket Seherthoss még nem olvasta. Batthyány Kázmér is éjjel-nappal azon dolgozik, hogy Görgei reá vonatkozó állításait megcáfolja. Szemere Görgei munkájának kivonatát olvasván a dűihtől kék-zöld lett. Andrassy azt írta neki, nagyon örül, hogy Görgei Szemerét némi választóvízzel nyakon öntötte.<sup>22</sup>

<sup>22</sup> MOL Klapka-ír. 22. tétel. Arthur Seherthoss levelei. 1852. május 26.

Scherthoss véleményével Kászonyi csak általánosságban értett egyet, részleteiben nem. Mint írja, Görgei munkájában nem talált őszinteséget, csak arcátlanságot, szemérmertlenséget, hitványságot és intrikát — a legjobb még Szemere és Dembiúski megsemmisítése. Ugyanakkor nem látja be, hogy miért kellene Dembiúski választát pimaszságnak minősíteni: senkinek sem szabad senki ellen pártot ütnie Görgei mellett.<sup>23</sup>

Klapka viszonylag rövid időn belül válaszolhatott, s beszámolt arról a szándékáról, hogy szeljegyzeteket (Randzeichnungen) szándékozik írni Görgei művéhez. Ezt tudatta Mednyánszky Sándorral is.<sup>24</sup> Június 8-án Czetz már örömmel nyugtázta, hogy véleményük Görgei emlékiratáról „ugyanaz az ittlelvő gondolkozó barátainkéval, mint Gorove, Mednyánszky sat. — ha van még józan ész és becsületérzet a világban, úgy senki se találhatott volna jobb módot az öngyilkolásra, mint Görgei maga”. Az emlékirat talán lemossa Görgeiről azt a „buta vádat”, hogy hazáját pénzért árulta volna el, „de ellenben kitünteti morális haszontalanságát azon férfinak, kit egyszer egy magyar hadsereg bámult”. Az emlékirat megmutatja, „mennyre állása alatt volt, mint hadvezér és tábornok, milyen éretlen nyomorú képzelődéssel telt, mint politikus, milyen gyermekies hiúsággal és gyalázatos ármánnyal kelt bajtársi viszonyokban”. Ez igen szomorú, „mert szégyenítő a nemzetre nézve”, s csak az lehet „higgasztó ír ily sebek ellen”, hogy a negyvennyolcas forradalom minden nemzetnél „nyomorú jellemeket” szült a főbb szerepekre, s így „a mi szegény egyszerű magyar népünk is csalódhatott”. A vigasz csak az, hogy az idegen népek Görgeit elfelejtik, de Kossuthot emlegetni fogják.

A kérdés már most az — folytatja Czetz — hogy kell-e válaszolni Görgeinek. Sokan vannak pro és kontra, s relatíve mindenkinek igaza van. Az egyik vélemény szerint minden holttest boncolása undorító, kellemetlen szaggal tölti el a levegőt, „és az a komisz kaszányai cadavre [hulla], milyen Görgei emlékiratában, csakugyan nagyon büdös lehet”. A másik vélemény szerint „ott áll a történet kérlelhetlen igényeivel, s parancsolja a halandóknak, hogy az igazságot állítsák helyre”. Végül „ott van személyes becsületünk óvása is — és ez eldöntő”. Ezért olvasta örömmel Klapka szándékát. Ha valamiben Klapka segítségére lehet, parancsoljon vele. Azonban előre is figyelmezteti néhány dologra: 1. A közönséges ellentéte az emelkedett és méltóságteljes; azaz, Görgeit méltósággal kell megsemmisíteni. 2. „Aki a nemzetet bántja, vonattassék a nemzet bírálószéke elébe, s ítéltesék el azáltal”. 3. „Aki bajtársait gyalázza, azon honvédeket, kik csaknem meztelen lábbal és kézzel készítették neki a pidesztált, hogy belépjen a dicsőség templomába — vettessék ki onnan ugyanazon honvédek véres emlékei által”. A feladat nem könnyű, „de jóakarát és szorgalom mindenhol és mindenütt célra vezetnek ott, ahol az Isten azonfelül se tagadta meg az ész szikráit”. Klapka tehát készítse el a piszkozatot, „majd kifaragjuk azt egy szép szobrászművé” — bízta a tábornokot.<sup>25</sup>

<sup>23</sup> MOL Klapka-ir. 22. tétel. Czetz János levelei. 1852. május 26.

<sup>24</sup> MOL Klapka-ir. 22. tétel. Mednyánszky Sándor levelei. London, 1852. július 1. Életrajzát lásd Bona 1987. 233-234.

<sup>25</sup> MOL Klapka-ir. 22. tétel. Czetz János levelei. Párizs, 1852. június 8.



Mednyánszky Sándor is megkérdezte Klapkát, fog-e válaszolni Görgei munkájára, „és ha igen, mely hírlapba? Angolba nem volna legjobb?”<sup>26</sup> Alig két hét múlva Mednyánszky már úgy vélekedett, hogy Klapkának nem érdemes idejét „Görgei csinálványára” vesztegetni. „Ő nem érdemes azon fáradságra, mellyel a követ megütésére felvesszük”. Véleménye szerint Görgei „ha még nem lett volna is azelőtt, munkájával minden bizonyára [!] önmagát is a közvéleménybe mint katona agyonverte”. Mednyánszky szerint Klapka dolga most nem a cáfolat, hanem „utolsó harcunk” történetének megszerkesztése. „Ahhoz úgysem ért senki, mint Ön. Az anyagok mind kéznél vannak. Ha Lajos [Kossuth — H. R.] írni akar, írja a politikai történetet”.<sup>27</sup> A munka megjelenése lehetett tehát az egyik magyarázata annak, hogy ismét előkerült a nagy emigrációs (hadtörténeti) összefoglaló munka megírásának terve.

Teleki László május 8-án még csak az *Augsburger Allgemeine Zeitung* kivonatát olvasta az emlékiratból. Úgy vélte, a munkával Görgei csak önmagát fogja még inkább kompromittálni — ha lehetséges —, de az emigránsoknak nemigen árt. „Tudhatja ügyvis mindenki, hogy általa az osztrák kormány nyilatkozik”. Három nappal később Batthyány Lajos özvegyéhez írott levelében hasonlóan nyilatkozott, hozzátéve, hogy a munka aligha lesz nagy hatással a világra, s Kossuthnak sem igen árthat, „mert hiszen a munkát osztrák szellemben írtnak tekintendik mindenütt”.<sup>28</sup>

A Jersey szigetén lévő emigránsok egyike, Beöthy Ödön május 13-án arról számolt be Vukovics Sebőnek, hogy Mészáros Lázár hír szerint megrendelte a munkát Párizsban, „a lapokba van róla említés —, de természetes ebből eligazodni nem lehet”. Ő más egyebet nem várt tőle — folytatta —, „hogy gonosz, azt tettei bizonyítják, hogy áruló, a világosí esemény”. Beöthyt egyedül az döbbenette meg, hogy Görgei már 1849 telén „áruló” volt, „alkuba bocsátkozott az osztrák hatalommal — miről senkinek se volt tudománya”. A végkövetkeztetés ezúttal Kossuthot sújtja: Beöthy szerint mindez „bizonyosága újfént azon könnyelműségnek, mellyel K. viseltetett ügyünk iránt”.<sup>29</sup> (Görgei egyébként Ludvigh János útján tájékoztatta Kossuthot Windisch-Grätz tárgyalási ajánlatáról).<sup>30</sup>

Mészáros egyébiránt kijelentette: „Én azon részeket, ahol ellenem beszél, el fogom olvasni, mert még sokat nem tudok magamról, a többit el hagyom magamnak beszélni, és kopasz fejemet nem fogom igen tömi rajta”.<sup>31</sup>

A Londonban tartózkodó Mednyánszky Sándor május 21-én tudatta Klapkával, hogy ő is elolvasta Görgei munkáját, s „Önnel egészen egyetértek annak megbíráásával”. Mednyánszky szerint „vannak esetek, melyekben még a betyárnak is, habár

<sup>26</sup> MOL Klapka-ir. 22. tétel. Mednyánszky Sándor levelei. London, 1852. június 17.

<sup>27</sup> MOL Klapka-ir. 22. tétel. Mednyánszky Sándor levelei. London, 1852. július 1.

<sup>28</sup> MTA Kt Ms. 364/158. (Horváthnak); HL Personalia. 180. doboz. Teleki László levelei. (Batthyány Lajosnének)

<sup>29</sup> MOL Vukovics-ir. név és dátum szerint. Beöthy Görgeihez fűződő kapcsolatára lásd Hankovits György ömágy 1849. augusztus 1-i levelét Görgeihez, közli Waldapfel IV. 270-271.

<sup>30</sup> Lengyel Tamás: *Ludvigh János feljegyzései a magyar szabadságharcról*. Történetírás, 1938. 148.

<sup>31</sup> Mészáros Lázár-Szemere Bertalan és Szemere Bertalan. Jersey, St. Helier. 1852. május 19. OSZK Kt Levelestár.

szidalmakat mondjon is, a dolog komolyságához illő méltányos nyelven kell szólania, másként nevenséggé leend, vagy megvetésre méltó sem”. A megírás módját kritizáló megjegyzés utáni következtetés viszont egybecseng Beöthyével: „S egy éven át ily kontár s kopár ember volt képes ügyünket bitorolni! ez a legjobb kommentár akkori vezetőink kormányzói s emberismereti tehetségéhez”.<sup>32</sup>

Viszonylag későn, 1852. június végén értesült Vetter Antal altábornagy, egy ideig a magyar hadsereg fővezére, a munka megjelenéséről. Egy Londonból írott levélben azt olvasta, hogy a munka semminemű jóindulatú ítéletet nem tartalmaz, hanem csak azt, hogy mindenki számára volt, kivéve Görgeit. Vetter értesítette Klapkát, hogy a munkát már Torinóban is nyomják.<sup>33</sup>

Az Angliában élő Perczel Mór felolvastatta magának az egyik lap Görgei munkájáról írott recenzióját. „Midőn vége volt, s róla említés nem történt — számolt be Klapkának Mednyánszky Sándor — a próféta [azaz Perczel — H. R.] annyira dühbe jött, hogy a felolvasóra ráparancsolt, mondaná meg a bírálónak, 'huncfut és gazember', ha Perczel neve említése nélkül mer Magyarország történetéről írni”.<sup>34</sup>

Guyon Richárd tábornok 1852 novemberében Damaszkuszról írt Kossuthnak. Úgy hallotta, hogy Görgei munkája megjelent, s ebben őt, Guyont „hitvány [infame] fényben állítja be”. Úgy hallotta, hogy Kossuth a könyvre válaszolni szándékozik. Mint Magyarországról írják neki, Görgei a Simunich elleni két expedíció és a február 2-i iglói ütközet kapcsán támadja az ő katonai becsületét. Mint már korábban jelentette Kossuthnak, mindegyik esetben Görgei viseli a felelőséget. Mivel e jelentések talán már nem állnak Kossuth rendelkezésére, a következő postával elküldi neki a tények összefoglalását. Kossuth egy hónapig nem válaszolt, ezért Guyon ismét írt neki. A könyvet ugyan még nem olvasta — írja —, de a különböző kivonatokban sok pontatlanságot talált, ezért az 1848. novemberi, Simunich elleni expedícióval kapcsolatban egy 23 oldalas dolgozatot küld Kossuthnak. Ebben főképp Görgei 1848. október-novemberi működését bírálta, de mellékesen egész szabadságharcos pályafutásáról lesújtó véleményt mondott.<sup>35</sup>

Görgei munkáját használta fel az emigráció soraiból kiközösített Csernátony Lajos, a Marcius Tizenötödike egykori szerkesztője is arra, hogy megkísérelje magát visszalopni Kossuth kegyeibe. „A világsi áruló megtöré hallgatását. Hisz! Ön is hallá bizonyosan egész Amerikába át a fenevad-ordítást, melyet e hiéna a temetővé változtatott hazába tört, szentségtelen körmeivel a nemzeti dicsőség sírhalmaikat felkaparni s tetehetetlen gonoszságával mártírjaink szent tetemein rágódni”. A képzavarokban és nyelvhelyességi hibákban gazdag bevezető után Csernátony — hátsó szándékoktól nem mentesen — fejt ki véleményét a teendőkről. Ő maga „e könyv felett egy köz kibékülést” szeretne látni, s vétkesnek tartana bármi olyan csekélységet, „mely a világnak bizonyosságul szolgálhatna, hogy a magyar emigráció még ama könyv megjelenése után sem tud egy lenni”. Attól tart ugyanis, hogy „semmi vagy közös felelet helyett a rágalmasan megtámadottak mindenike csak saját

<sup>32</sup> MOL Klapka-ir. 22. tétel. Mednyánszky Sándor levelei. London. 1852. május 21.

<sup>33</sup> MOL Klapka-ir. 22. tétel. Vetter Antal levelei. Genova, 1852. június 25.

<sup>34</sup> MOL Klapka-ir. 22. tétel. Mednyánszky Sándor levelei. London, 1852. július 1.

<sup>35</sup> MOL Kossuth-ir. 2012. (1852. november 3.), 2048.

magáért szálland síkra, szomszédjaira nézve, a közös ellenség támadását hallgatagul, ha tán nem helyesléssel tekintvén”. Már is lehet olyan hangokat hallani, hogy „Már hiszen amit Kossuth ellen ír, az mind kézzel fogható, de azt meg kell adni, hogy Perczel ugyancsak semmivé teszi”; avagy „A Perczel ellen írottakat a gyerek is rágalomnak láthatja, de mi Kossuthot illeti, bizony meg van neki adva”. És így folytatják tovább Batthyány Kázmér vagy Dembiński hívei is. „Ha e színpalak mögötti nyilatkozatok ily szellemű egyéni feleletekben kerülnek a közvélemény elibe, úgy Görgeinek különben saját piszkába fulladó munkája roppant nyomatkóssá váland, a világ ugyanis összeszámitván az egyéni véleményeket, belőle egy ítéletet vonand ki, melynek értelme ez leend: magát mindenik védi, de társait egyik se, s így Görgeinek ítélete, rendre mindenik felett, egyhangúlag — minus egy szó — hagyatik helybe mindnyájok által”<sup>36</sup>

Csemátony, akinek 1849 februárjában azért kellett lemondania Kossuth mellett betöltött titkári pozíciójáról, mert a Marcius Tizenötödikében túl erősen támada Mészáros Lázár hadügyminisztert, s túl hevesen állt ki Görgei mellett, ellenszenves hangú levelében tökéletesen megfogalmazta az emigráció „választ, de hogyan” dilemmáját. Az adott helyzetben ugyanis nem volt jó megoldás. Nem is nagyon lehetett, hiszen Kossuth 1851-es nyilatkozatai az emigráció egyszemélyi vezetéséről, Klapka elszigetelését célzó akciója, Szemere Bertalan és Batthyány Kázmér éles hangú támadása Kossuth ellen 1851–1852-ben a kormányzói cím használata miatt, végül Perczel Mór monomániás megnyilatkozásai lehetetlenné tették az egységes fellépést. Ludvig János Szemeréhez intézett levelében hasonló aggodalmait fejtette ki: „Félek, hogy a történet kritikája a szabadság harcosait még jobban fogja elválasztani, s szakadásra vinni. Gondolkozzál valami egyesülési s összeforrasztási kapocsról — erre van szükségünk — csak ez, mi megmenthet bennünket”<sup>37</sup>

Az *első olvasók* egyike a Brüsszelben tartózkodó Jósika Miklós, az Országos Honvédelmi Bizottmány egykori tagja volt. Fejérváry Miklóshoz írott levelében „humorisztikus regény”-ként aposztrofálta a munkát, s három pontban foglalta össze véleményét: 1. Görgei „kétségtelen bizonyossággal kimutatja, hogy szívtelen gazember, intrigáns és a gyerekeség hiú”. 2. Ugyanakkor könyvében „sok hasznos — mert keserű igazság van”. Mivel az osztrák vezéreket is magas lóról tárgyalja, a könyvet érdemes elolvasni. „Szemere, Kossuth s még néhányon élők és halottak gonosz, kíméletlen szapulón mennek át — olykor egyet nagyot, rémtelent hazudik”; de sok igazságot mond. 3. Ami Görgei „úri személyének kiszappanyozását és szerencsenetlenítését illeti”, munkája e tekintetben hazug és gyöngye, s ezért „a dialektika minden erő[]ködése mellett” csak hármast adhat neki — mert négyes nem létezik.

<sup>36</sup> Csemátony 1852. július 31-i levelét közli Jánossy II. 997-1002. és Horváth Zoltán: *Teleki László 1810-1861*. Bp., 1964. II. 299-303.; Görgeihez fűződő kapcsolatára lásd Kosáry Domokos: *A forradalom és szabadságharc sajtója, 1848-1849*. In: *A magyar sajtó története, 1849-1867.*, II/1. Szerkesztette Kosáry Domokos – Németh G. Béla. Bp., 1985. 243-245.; *Kossuth Lajos Összes Munkái. XV. Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai*. S. a. r. Bartá István. Bp., 1955. 894-897.

<sup>37</sup> Egyetemi Könyvtár Kézirattára. Litterae et epistolae originales. 582. Ludvig János levele Szemere Bertalanhoz. Brüsszel, [1852.] augusztus 10.

Jósikát a mű azonban egyáltalán nem bosszantotta fel annyira, mint hitte, s néhányszor el is nevette magát „az itt-ott bár gyéren sikerült viccekre”. Kiemelendőnek tartotta, hogy senki nem kap annyit, mint Windisch-Grätz, Szemere, Dembiński és Kossuth — „bár az utóbbi ellen a szarkazmusok nem túlzottan keserűk”.<sup>38</sup> Véleményét megírta Gorove Istvánnak, volt képviselőnek is, aki szintén megrendelte a munkát, de még nem olvasta. Ettől függetlenül előre úgy vélte, „az indulatok közül a hideg megvetés a leghelyesebb, mellyel e munkát fogadni kell, s csak szánandó az, hogy ily embert a magyar föld szült s hordott históriánkban — ily iszony, mint ez, még nem merült fel”.<sup>39</sup>

Szintén az elsők között jutott a munkához Ludvigh János volt kormánybiztos, aki ekkor Brüsszelben tartózkodott. (Még azt is felajánlotta Szemerének, hogy ha a párizsi könykereskedési viszonyok bizonytalanok, ő megszerzi számára Görgei művét). Május 12-én már arról számolt be Szemerének, hogy már régen olvasta Görgei „két nagy kötetű könyvét”. A könyvből az ember megismeri Görgeit. „Olyan ő, mint a könyve, ha nevé oda nem teendő, reá lehetett ismerni. Miként megítéltem, kevés hiánnyal olyannak találtam könyvében”. Ludvigh pontosnak találta Klapka jellemzését is; „nem fog-e sírni, ha megolvassa?” Dembińskiről Görgei bebizonyítja, „hogy örültek házába való”. Kossuth ellen mindent elmond, amit csak mondhat; „kijut mindenkinek a maga része, de *Duis minorum gentium*, mint k[ormány]-biztosok, sat. — de még a miniszterekről sem igen beszél”. Szemerét adminisztratív zseninek nevezi, „de sarcastice, mert igen jól láttad el a sereget élelemmel”. Kiemelendőnek tartotta, hogy Görgei „a váci proklamáció hőségének mutatja be magát következetességgel mindvégig. Megvallja, hogy az oroszoktól pénzt vett fel — s hogy az osztrákokat békére akarta fegyverrel szólítani [sic!], s hogy a békepárttal konspirált”.<sup>40</sup>

Az egyik *elsőkritikus* a Zürichben tartózkodó Horváth Mihály volt, aki Vukovics Sebővel már május 14-én közölte véleményét. „A munka hangulata egészen katonailag dölyfös a civil hatalom ellenében” — írta. Görgei célja az, hogy „a haza veszedelmét” egészen Kossuthra tolja, önmagát pedig tökéletesen kimossa az árulás vádjá alól. „De ez neki nem sikerül, sőt önmaga nem akarva is újabb argumentumokat szolgáltat maga ellen. Aki kombinálva olvassa, nem fog többé kételkedni árulásáról”. Kossuthról mindig csípős gúnyval beszél, de mivel e gúny „sokszor igen keresett, gyakran még gyermekes is”, nemigen fog Kossuthnak ártani. Horváth szerint sokakat meg fog talán lepni, hogy Görgei milyen „nagy merészséggel nyilatkozik” az osztrák kormány ellen. Véleménye szerint azonban csak azért beszél így, „hogy annál nagyobb hitelt nyerjen azokban, miket Kossuthról s ügyünk veszendőségéről mond”. A munka legfőbb hibája az, hogy még a népből is sokszor gúnyt űz, „pedig ha volt valami nagyszerű forradalmunkban, az a nép volt lelkesedésében s áldozatkészségében”. Görgei érvei olyan gyengék s olyan szofisztikusak, hogy még erősebb érveinek hatását is semmivé teszik. Horváth ide sorolja azt, hogy Görgei Windisch-Grätz

<sup>38</sup> Jósika 32-33.; Görgeiről alkotott véleményére lásd [Jósika Miklós]: *Zur Geschichte des ungarischen Freiheitskampfes*. Leipzig, 1851. I. 155-175.

<sup>39</sup> Közli Jósika 538-539. Noisy le Grand, 1852. május 24.

<sup>40</sup> OSzK Kt Levelestár. Ludvigh János levele Szemere Bertalanhoz. Brüsszel, 1852. május 12.

támadásának kezdetén „kész volt letenni a fegyvert s véget vetni a reménytelen, egyenetlen harcnak; de harcolt, nehogy az úrbériség visszaállíttassék”. Néha azonban „becses felfedezéseket ad a történetírónak”. Horváth ezek közé sorolja azt, hogy Görgei „már Szegedről vett levelet Szemerétől, melyben ez őt felhívja, vessen véget Kossuth uralmának, s osztozzék vele a hatalomban”. Horváth ezt az állítást nemcsak fontosnak, de hihetőnek is vélte. Egy hónappal később egy másik levelében meg is jegyezte: „Tudva azt, mit Görgei az aradi minisztertanácsban mondott Szemere jelenlétében, én éppen nem kételkedem Görgei e mondásának igazságán...”

A levél további részében sorra veszi a Görgei által adott értékeléseket: „Szegény Nagysándor emlékében minden holtak közt legméltatlanabbul gázol gúnyaival”. Nem igen kíméli Klapkát; s Damjanichon, Aulichon és Leiningenen kívül „mindenkit többé-kevésbé gúnyol”. Vukovicról csak az utolsó aradi minisztertanáccsal kapcsolatban emlékezik meg, „elég kímélőleg”.

Horváth abban reménykedett, hogy Kossuth sem fogja válasz nélkül megállni, „s ha ez is megtörtént, aztán teljesen informálva lesz minden oldalról a történetíró”. Ő tehát megvárja Kossuth valószínű válaszát. Erre egyébként már csak azért is kénytelen, mert a jelenlegi körülmények között aligha található kiadót összefoglaló munkájára.<sup>41</sup> Véleménye némileg egybecsengett Mészáros Lázáréval, aki azért örült Görgei megszólalásának, mert ez Kossuthot is megszólalásra fogja bírni, „s így cum sufficienti cognitione causa fogjuk tudni, miképp rontottuk meg magunkat”.<sup>42</sup>

Horváth kritikájához volt hasonló az ekkor Amerikában tartózkodó Perczel Miklós ezredesé, Perczel Mór testvéréé is. Ő az amerikai lapok szemelvényes közlései alapján alkotott véleményt: „Kossuthot nagyon leszólja, de a többi hazafiakat és vezértársait is, kivéve Aulichot és Damjanichot. Míg a régi hadsereg katonáit égis magasztalja, a honvédekről ócsárlólag nyilatkozik; a népet a lelkesedés hiányával vádolja, de szava sincsen a középosztálynak, ebben a középnemességnek és néhány derék főúr hazafiasságának és áldozatkészségének elismerésére”. Az idézetekben tökéletesen megfogalmazódik a „profi” és a „táblabíró” katonák nézőpontja közötti különbség, amely eltérő társadalmi helyzetükből fakadt. A summázat a megszokott: „Mond sok igazat is, de több benne a hazugság és alávaló kicsinylés; ilyenekkel akarja igazolni szereplését, palástolni gaz árulását”. Perczel Miklós is kijelentette: „Majd megfeleliünk neki”.<sup>43</sup>

Horváth egy Telekihez írott levelében úgy vélte, egy nagy eredménye lehet a Görgei munkájának: „az, hogy ha még létezett valahol a hazában vagy külhonban a földönfutók közt Görgei-párt, azt tökéletesen megölte”. Teleki ekkor még csak az *Augsburger Allgemeine Zeitung*-ban és más lapokban megjelent kivonatokat olvasta,

<sup>41</sup> MOL Vukovics-ir. Horváth Mihály levelei. Zürich, 1852. május 14., június 20. Az elsőt közli Jánossy II. 830-832.

<sup>42</sup> Mészáros Lázár–Szemere Bertalanné és Szemere Bertalan. Jersey, St. Helier. 1852. május 19. OSzK Kt Levelestár.

<sup>43</sup> Perczel Miklós 1848/49-es honvéd ezredes: *Naplóm az emigrációból. II. Amerikai napló*. S. a. r. Papp János és Závodszy Géza. Bp., 1979. 146-147.

de úgy döntött, ezek után megszerzi magának.<sup>44</sup> Ő maga is csodálkozott azon, hogy Görgei „sok helyt igen kikelt Ausztria ellen”, de úgy vélte, ez természetes, mivel „Ausztria azt kívánja, hogy ily munkának hitele legyen”. Márpedig nem lehet hitele, „ha néha Ausztriát is meg nem támadja”.<sup>45</sup> Teleki közölte Horváth észrevételeit Almásy Pállal, a képviselőház volt elnökével. Almásy szerint „annyira érdekesnek látszik a munka jellemzésed következtében, hogy meg kellene vennem — ha drága is; megrendeltem” — írta Horváthnak. Május végén még sem Bernben, sem Genfben nem lehetett kapni a munkát.<sup>46</sup>

Az első megjelent reagálások két olyan személyiségtől származtak, akiket Görgei a legerősebben bírált, s akik nem tartoztak sem a párizsi, sem a londoni magyar emigráns csoportok vezetői közé. Véleményükre azonban — 1848–49-es szerepiük miatt — mégis odafigyelt mind a külföldi, mind az emigráns magyar közvélemény. Dembiński az *Augsburger Allgemeine Zeitung* kivonataiban olvasta Görgei beszámolóját Kossuthal folytatott utolsó aradi beszélgetéséről, „ahol ő ezt a világosi szégyenletes fegyverletételének büntársaként akarja feltüntetni”. Szintén itt olvasta a tiszafüredi eseményekről szóló beszámoló kivonatát is. Ez indította május 18-án arra, hogy levelet írjon a lap szerkesztőségének. A Kossuthal folytatott beszélgetést illetően nem tudhatja, írja, hogy az a tiszta igazságot tartalmazza-e, de azt igaz lelkiismerettel állíthatja, hogy Görgei egész elbeszélésének rá, Dembińskire vonatkozó része „merő hazugságot, ravasz, de mégis ostoba hazugságot tartalmaz”. Ő immáron két éve megírta visszaemlékezéseit, s ha azok megjelennek, mindenki, aki csak valamennyire is ért a hadtudományhoz, meggyőződhet arról, hogy ő „a dolgokat mind a hadműveletekben, mind az élelmiszerek beszerzésében” jól intézte. Akinek a nagy háborúról magasabb fogalmak vannak, be fogja látni, hogy csak Görgei lázadása mentette meg az osztrák hadsereget a teljes vereségtől, „attól a vereségtől, amely még márciusban bekövetkezett volna úgy, hogy az orosz intervenció lehetetlenné vált volna”, és ez utóbbi hatalom maga is egy veszélyes védekező állásba szorult volna vissza. Csak egy dologban tehetnek neki szemrehányást: abban, hogy Görgeit nem állította hadbírótság elé, de ehhez a hibához is csak a legnemesebb érzések vezették.<sup>47</sup> Amikor pedig a *La Presse* Görgei emlékiratát ismertető sorozatának szerzője mellékesen megjegyezte, hogy külföldön előbb értesültek Görgei világosi megadásáról, mint Dembiński temesvári vereségéről, a lengyel tábornok ismét tollat ragadott, s közel öt hasábon fejtegette, hogy a temesvári csatavesztés oka nem ő volt, hanem Bem.<sup>48</sup> Ludvigh János azonban úgy vélte Szemeréhez írott levelében, hogy

<sup>44</sup> MTA Kt Ms. 364/160. (június 4.) Idéz belőle Márki Sándor: *Horváth Mihály*. Bp., 1917. 171. Közli Teleki László válogatott munkái. Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta Kemény G. Gábor. Válogatta Kozocsa Sándor, Gunst Péter és Horváth Zoltán. Bp., 1961. II. 94-96.

<sup>45</sup> MOL Vukovics-ir. Teleki László levelei. Genf, 1852. május 24. Közli Jánossy II. 842-844. .

<sup>46</sup> MTA Kt Ms. 364/2. (május 24.) Almásy ebben a levélben tudatta Horváthtal Thaly Zsigmond munkájának megjelenését is, azzal, hogy Thaly levele szerint „nem bántja Klapkát nagyon”. Vö. Márki Sándor: *Horváth Mihály*. Bp., 1917. 171.

<sup>47</sup> *Augsburger Allgemeine Zeitung*, 1852. május 27. Másolata: MOL Vörös-ir. No. 575. 50-51. Magyar fordításban közli Borus 1975. 32-33.

<sup>48</sup> *La Presse*, 1852. július 24. Dembiński július 19-én küldte be a cikket, egy példányát lásd MOL Dembiński-ir. 2. kötet. No. 61.

Demiński nem fog többé szerephez jutni, „bármily meghazudtoló nyilatkozatokat is firkáljon; egyébiránt kár neki a tiszafüredi jelenetet tagadni, tudva levő dolog, s ellene legalább Görgei hamis adatot, amint a történeteket ismerem, nem idézett, sőt, még néhányat s elég furcsát, melyről neked is pozitív tudomásod van, kihagyott”.<sup>49</sup>

A másik reagáló Szemere volt. Ő Görgei két állítását igyekezett cáfolni az *Augsburger Allgemeine Zeitung*-ban. Az egyik az, hogy ő és Batthyány Kázmér azért ment volna Görgei táborába 1849. július végén, hogy Magyarország koronáját felajánlják az oroszoknak. Szemere határozottan állította, hogy erről sem a Nagyváradról, sem a Gyapjúról küldött államiratban nem volt szó. Az egész kiküldetés Görgei azon jelentésének következménye volt, amelyet az oroszokkal folytatott tárgyalásairól juttatott el Szegedre. Az okmánymásolatokat tartalmazó jelentéshez írott kommentárjában maga Görgei jegyezte meg, hogy közölte a hadikövetekkel: véleménye szerint „Magyarország legszorongatóbb állásában inkább orosz fejedelmet fogadna el, mint osztrákot”. Ebből két dolog látszik: egyrészt az, hogy az oroszok politikája volt a hadsereget mindenféle ígéretekkel a magyar kormányzat biztosított jövőjétől elidegeníteni; illetve hogy Görgei a koronát alkalmasint feltételesen, ha nem tényszerűen, esetleg véglegesen felajánlotta, noha erről Görgei munkájában mit sem szól. Tehát maga Görgei volt az egyedül, aki az oroszokkal tárgyalásokba bocsátkozott. Szemere és Batthyány Kázmér csak azért utazott Görgei táborába, hogy az orosz politika szándékairól bizonyosságot szerezzen, illetve hogy Görgei rejtélyes és kétértelmű magatartását megfigyelje. Ők sohasem hitték, hogy Oroszország egy 200 000 fős hadsereggel tárgyalni akarna, illetve hogy Miklós cár egy új korona kedvéért becsapná szövetségését. Éppen azért nem engedtek Görgei állandó sürgetéseinek, hogy az oroszokat részletes ajánlatokkal keressék meg, mert a már agóniában fekvő nemzetet meg akarták kímélni attól, hogy koronáját visszautasítva lássa.<sup>50</sup> Nagyjából hasonló szellemben írt a *Journal des Débats*-nak. E cikkben azt is állította, hogy Kossuth a korona felajánlását be akarta iktatni a Szemerének és Batthyánynak adott utasításokba, de a miniszterek többsége és maguk Szemerék is visszautasították ezt. Szemere szerint azonban augusztus 9-én az ő távollétéükben Kossuth és Görgei megegyeztek ebben, s a minisztertanács elé is terjesztették. Ennek indítókai számára ismeretlenek, de csak olyan, reményvesztett ember műve lehetett, mint Kossuth, s olyan elvek nélkülié, mint Görgei. Ő és Batthyány azonban a legkevesebb bizalommal sem viseltettek sem Ausztria, még kevésbé Oroszország irányában.<sup>51</sup> Szemere cáfolatában kétségkívül vannak igaz elemek, arról azonban megfélemedkezett, hogy a második államirat elküldésekor a követek szóbeli utasítást kaptak, „hogy az ausztriai házon kívüli király elfogadását is megemlíthetik” — mint ezt maga Szemere jelentette Kossuthnak 1849. augusztus 7-én. S ehhez még hozzátette: „Ha van jóakarata vagy utógondolata a muszkának, most előáll vele, vagy hiában reménylettünk”.<sup>52</sup> S arról is megfélemedkezik, hogy az augusztus 10-i minisztertanács határozatában expressis verbis előfordult a korona felajánlása

<sup>49</sup> OSzK Kt Levelestár. Ludvig János levele Szemere Bertalanhoz. Brüsszel, 1852. május 28.

<sup>50</sup> *Augsburger Allgemeine Zeitung*, 1852. május 28. Másolata: MOL Vörös-ir. No. 575. 48-50.

<sup>51</sup> *Journal des Débats*, 1852. július 7. MOL Demiński-ir. 2. k. No. 60.

<sup>52</sup> Szemere 592.

Konstantin nagyhercegnek, I. Miklós cár fiának. Márpedig ezen a minisztertanácson Szemere és Batthyány is résztvett, s az említett felajánlás a nekik adott utasítás első pontját képezte.<sup>53</sup>

Teleki június 5-én közölte Klapkával, hogy Szemere egy válaszcikket küldött az *Augsburger Allgemeine Zeitung*nak, s ha ez nem is közölné, „kijön a cikk valamely francia lapban is”.<sup>54</sup> A válasznyilatkozatról Horváth is tudott, s röviden úgy foglalta össze tartalmát, hogy Szemere tagadja az egész felajánkozást.<sup>55</sup>

Görgei munkájának fogadtatása Angliában nem volt kedvezőtlen. Az *Examiner* egyenesen azt írta, hogy Görgei tábormokként kétségkívül nagy volt. Kossuthot először Nemeskéri Kiss Miklós, londoni megbízottja értesítette április 30-án arról, hogy „rövid napok alatt megjelenend” Görgei munkája. Kiss megrendelte a munkát, s erről értesítette Kossuthot.<sup>56</sup> Szintén ő tudósította a volt kormányzóelnököt az első válaszok megjelenéséről, s arról, hogy a könyvet „az egész osztrák birodalomban eltilták”.<sup>57</sup> Az *Examiner* egyébként felajánlotta a magyar emigránsoknak válaszcikkek közlését is. Kiss Miklós íratott is egyet, amelyet megküldött véleményezésre Andrásy Gyulának, aki ekkor már a londoni emigránsok sorait szaporította. Kiss a választ „Hungarian Exile” néven íratta, Andrásy azonban úgy vélte, hogy ezúttal „tökéletes fausse-couche-t [elvetélést] csinált”, s ezért az *Examiner*nek „vagy nem kell felelni, vagy oly feleletet küldeni, melybe be legyen bizonyítva, hogy Görgei nem volt jó katona — nem volt jó politikus — és nem volt jó hazafi — a kérdéses cikkben mindebből semmi sincs, én tehát haszonvehetetlennek tartom”. Ebben az ügyben — folytatta — nem sokat kell írni, hanem jót, „non multa sed multum”. Meg kell tehát vámi Kmety cikkének megjelenését, s „ha azután az nem mutatkozik megfelelőnek, akkor írni más”.<sup>58</sup>

Kiss említette május 28-án Kossuthnak írott levelében, hogy Kmety „egy talpraesett derék választ írt” az *Examiner* című lapba Görgei munkájáról.<sup>59</sup> Kossuth válaszát nem ismerjük, de bizonyos, hogy megbízta Kisst egy újabb válasz elkészítésével arra az esetre, ha a munka angolul is megjelenik. Erre mutat, hogy Kiss következő, június 4-i levelében arról számol be, hogy Görgei munkájának angol kiadása még nem jelent meg, de amint „napfényt látand”, készen tartja rá a „keserves

<sup>53</sup> Hermann Róbert: *Minisztertanács, Arad, 1849. augusztus 10. A világosi fegyverletétel előtörténetéhez*. História, 1988/2-3. 52-54.

<sup>54</sup> MOL Klapka-ir. 22. tétel. Teleki László levelei.

<sup>55</sup> MOL Vukovics-ir. Horváth Mihály levelei. Zürich, 1852. június 20.

<sup>56</sup> MOL Kossuth-ir. 1802. Kiss Miklós, London, 1852. április 30., részben közli Jánossy II. 808-810. Életrajzát lásd Bona 1987. 349. Kissnek 1848 őszén volt egy konfliktusa Görgeivel a bábolnai ménesből a honvédtisztek számára kiszolgáltattott lovak miatt. Lásd erre Steier Lajos: *Görgey és Kossuth*. Bp., é. n. 164. és *Kossuth Lajos Összes Munkái. XIII. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén*. I. S. a. r. Barta István. Bp., 1952. 450., 545. és 719.

<sup>57</sup> Kiss 1852. május 28-i levelét lásd MOL Kossuth-ir. 1838., közli Jánossy II. 851.

<sup>58</sup> HL Nemeskéri Kiss-cs. ir. Andrásy Gyula levelei dátum nélkül. „Péntek reggel”. A „Hungarian Exile” álnévre lásd Jánossy II. 729.; Görgei és Andrásy kapcsolatára lásd Hermann Róbert: „A szép akasztott”. *Andrásy Gyula 1848–1849-es szerepéről*. HK, 1990/4.

<sup>59</sup> 1852. május 28-i levelét lásd MOL Kossuth-ir. 1838., közli Jánossy II. 851.



recenziót<sup>60</sup>. Ez a válaszynilatkozat nyilván nem volt azonos Kmety munkájával, mert Kiss arról panaszkodott, hogy „ezen iratgatások meglehetősen öszevegecskét” emésztenek fel. Ő maga is örömmel megtenné „éjjelei feláldozásával”, de sem ideje, sem „efféle írói tehetsége” nincs.<sup>60</sup>

Szintén Kiss küldte el Kossuthnak Dembiński május 18-i nyílt levelét. Kiss — Kossuth közlésére utalva — írni akart Dembińskinek, hogy „a Görgei által felhozott párbeszéd aközött s Kormányzó úr között nem igazak”. Ezt már csak Dembiński közeljövőben megjelenő emlékiratai miatt is fontosnak tartotta, de Kossuth felhatalmazása nélkül nem akarta tenni. Úgy vélte, sokkal üdösebb lenne, ha Kossuth írta Dembińskinek pár sort, „mert ama párbeszéd csakugyan mérges koholmányok, s kell, hogy meghazudtoltassék Görgei”.<sup>61</sup>

Ekkor már közismert tény volt, hogy készül Görgei munkájának angol fordítása. Andrassy Gyula úgy vélte, ha ez megjelenik, akkor kell felhasználni az *Examiner* ígérését, „ha nem, úgy kár írni”. Jelezte Kissnek, hogy ha Görgei munkája Angliában megjelenne s zajt csinálna, ha jókedvében volna, még írna is róla. A lehetséges kritika irányáról csupán egy mondatot írt: „Mi volt Görgei hibája — hogy ahelyett, hogy magának nagy ideákat teremtett volna, a másokét kritizálta — ebbe a hibába nem akarok esni”.<sup>62</sup>

1852 őszén megjelent Görgei munkájának angol fordítása is. Kmety csak erre az alkalomra várt, s november elején az ő válaszáának angol kiadása is napvilágot látott. A német változat megjelentetését Otto Wigandra, Klapka emlékiratainak kiadójára akarták bízni. A bírálatról Mednyánszky Sándor Klapkához írott levelében úgy vélekedett, hogy „igen talpra esett munka, melyben Km[ety] Görgeit egyenesen megöli s eltemeti”.<sup>63</sup>

A megjelent bírálat, amelyet az emigráció kossuthiánus csoportja hivatalos reagálásának tekinthetünk, nem olyan kollektív munka eredménye volt, mint az, amelyet Czetz tervezett. Kmety az elejétől a végéig maga fogalmazta, s kínosan ügyelt arra, hogy hivatkozásaiban alig legyenek ott az emigránsok munkái, inkább csak az osztrák és orosz hivatalos összefoglalók.<sup>64</sup> Így idézte — Görgei véleményével szemben

<sup>60</sup> 1852. június 4-i levelét lásd MOL Kossuth-ir. 1847., közli Jánossy II. 859. Kossuth Kiss Miklóshoz írott leveleit kiadta Kun József–Böhm Jakab: *Kossuth Lajos levelei nemeskéri Kiss Miklóshoz (1851-1864)*. HK, 1957-1958. Az 1852-es levelek között azonban a június 8-iban Kossuth a május 14-i és 21-i levelekre válaszolt; ezt követő következő ismert levele pedig augusztus 30-ról származik. HK, 1957/3-4. 345-347. A tárgyalt időszakra vonatkozó levelek tehát hiányoznak.

<sup>61</sup> 1852. június 11-i levelét lásd MOL Kossuth-ir. 1859., közli Jánossy II. 877. Mellékelve van hozzá Dembiński nyilatkozatának angol változata.

<sup>62</sup> HL Nemeskéri Kiss-cs. ir. Andrassy Gyula levelei, dátum nélkül. ”Péntek reggel”.

<sup>63</sup> MOL Klapka-ir. 22. tétel. Mednyánszky Sándor levelei. London, 1852. november 8.

<sup>64</sup> A munka német nyelvű fogalmazványát lásd MOL Kossuth-ir. 2064. Ez egyértelműen cáfolja Görgei Artúr azon sejtését, hogy a munkát Czetz János írta, illetve Görgey István azon állítását, hogy a munka nem Kmety munkája. Görgey István 1918. 192., 237., 337.; Angol kiadása: Kmety, George: *A Refutation of Some of the Principal Mistatements in Görgei's "Life and Actions in Hungary in the Years 1848 and 1849" with Critical Remarks on his Character as a Military Leader*. London, [1852.]; Német kiadását lásd Kmety, Georg: *Arthur Görgey's Leben und Wirken in Ungarn*. Beurtheilt von —. London, 1853. Az angol kiadás rövidebb, mint a német. Az 1861-ben megjelent fordítás a német kiadás alapján készült. A továbbiakban a könnyebb hozzá-

— Wilhelm Rammingnak, Haynau vezérkari főnökének Bemről írott dicsérő szavait is.<sup>65</sup> Sőt, ami nem vallott jó ízlésre, erre a munkára hivatkozott a fegyverletétellel kapcsolatban is, s mintegy azt sugallta olvasóinak, hogy az osztrákok előtti fegyverletétel kedvezőbb eredménnyel járt volna, mint az oroszok előtti.<sup>66</sup> E hivatkozásokkal is erősíteni akarta a munka objektivitásának látszatát, s e célt szolgálta az is, hogy Kmety alig néhány szót szánt Kossuth védelmére; igaz, megvédte őt Buda ostromának felelősségtől, s azt állította, hogy Kossuth helye nem a komáromi várban volt, hanem a nép közepette, ahonnan „küldött ő sereget sereg után a fővezérnek, és felemelte őt a magasságba ékesszólásának egész hatalmával”. Az állításban persze van egy csúsztatás, hiszen Görgei 1849. június végén javasolta a kormány és Kossuth Komáromba költözését, s Kossuth ezután semmilyen sereget nem küldött a néhány nap múlva leváltott fővezérnek.<sup>67</sup> A 'lóláb' csupán akkor lógott ki, amikor Kossuth védelme ürügyén Kmety keményen megtámadta a Kossuthot kritizáló két exminisztert, Szemerét és Batthyány Kázmért, akik részéről „Görgei váratlan segélyre talál”.<sup>68</sup> Klapka megjelent munkáira csak egyetlen egyszer hivatkozik, amikor megállapítja, hogy Klapka nem lehetett a trónfosztás ellenfele.<sup>69</sup> A közös és objektív felelet látszatát volt hivatva erősíteni, hogy Kmety 'megvédte' Görgeivel szemben Bemet, illetve az emigrációban egyik pártot sem támogató, de minden emigráns által tisztelt Mészáros Lázár hadügyminisztert.<sup>70</sup>

A személyes hitelt akarta alátámasztani az írás bevezetője: „Ezen irat szerzője katonai működését Magyarországon nem a világsi fegyverletétellel fejezte be augusztus 13-án, hanem egy csatával Lugosnál 1849. augusztus 15-én”.<sup>71</sup> Szintén erre szolgált az, hogy Kmety saját tapasztalataira hivatkozva próbálta meg bebizonyítani, hogy Görgei, „és egyedül csak ő juttatta tönkre Magyarországot, lépésről lépésre, makacssága és katonai tudományának hiányossága által”.<sup>72</sup> A választott módszer azonban inkább szofisztikát, mint érdemi kritikát eredményezett. Kmety kiválasztotta Görgei néhány állítását, s a munka adatainak önkényes csoportosításával kísérelte meg bebizonyítani, hogy Görgei nem volt nagy tábornok, csak egy bátor őrmester, illetve egy nagy kémikus, aki Magyarországot stratégiai úton feloldotta.<sup>73</sup> Kmety moralizáló érvelésével erkölcsileg ugyan megsemmisíthette a művet és íróját, de ez elégtelen volt a munka adatainak megcáfolására.

Saját tapasztalataira csak három esetben utal. Először az 1848. december 16-i eseményekkel kapcsolatban, amikor megállapítja, hogy Görgei december 15-én

férhetőség miatt az utóbbi idézzük. Kmety, 1861. 28-29., 33-34.

<sup>65</sup> Ramming 531. Ez a passzus a röpirat angol nyelvű kiadásából kimaradt.

<sup>66</sup> Ramming 416.

<sup>67</sup> Kmety 1861. 36.

<sup>68</sup> Kmety 1861. 36-37.

<sup>69</sup> Kmety 1861. 24.

<sup>70</sup> Kmety 1861. 33-36. A Kmety által hivatkozott passzusokat lásd Görgey Artúr I. 230-231. és 415-417.

<sup>71</sup> Kmety 1861. 5.

<sup>72</sup> Kmety 1861. 7.

<sup>73</sup> Kmety 1861. 30., fordítása itt pontatlan: „Magyarországot stratégiai úton vegytanilag feloldozta”.

egymásnak ellentmondó parancsokat küldött csapatainak, s ennek következménye volt, hogy a határmenti dandárok, köztük a parndorfi, amelyben Kmety akkor szolgált, majdnem megsemmisültek. Ezen a ponton Kmety adatai megbízhatóak, amint ezt Görgei fennmaradt parancsai bizonyítják.<sup>74</sup> Csupán azt érdemes megjegyeznünk, hogy Kmety György *alezredes* 1848. december 26-án testvérehez írott levelében még nyoma sincs annak az elégedetlenségnek, amit Kmety György *tábornok* 1852-es röpirata tükröz. Sőt, azt olvashatjuk benne, hogy Görgei egészen kitűnő hadvezér lesz, mert akkor nyugodt és akkor tüzes, amikor az szükséges.<sup>75</sup>

A második eset az, amikor Görgei azt állítja, hogy Dembiński kineveztetése után Kmety hadosztálya biztosította őt feltétlen engedelmességéről még azon esetre is, ha szükségesnek látná Debrecen ellen vezetni. Kmety ezt egyenesen tagadja.<sup>76</sup> Ennek az állításnak a hitelessége már nehezebben eldönthető. Beniczky Lajos visszaemlékezése szerint Dembiński kineveztetése után Kmety előterjesztésére hadosztálya tisztjei egy hűségnyilatkozatot intéztek Görgeihez. Ebben kinyilvánították Görgei iránti bizalmukat, s komoly és kimért szavakban fejezték ki sajnálatukat, hogy nem ő lett a fővezér, hanem egy idegennek volt kénytelen átengedni e helyet. Végül kijelentették, hogy a hadosztály bármikor kész hazája iránti kötelességét a legteljesebb mértékben teljesíteni.<sup>77</sup> Thurzó Miklós, Kmety segédtisztjének 1851-ben írott visszaemlékezése szerint „Kmety Görgeinek valódi híve volt, csaknem az exaltációig. Ő volt egyike azon parancsnokoknak, kik a [tiszafüredi táborban a tisztikar által Görgeit fővezérnek kiáltatták ki, de egyszersmind Kmety volt az, ki a haditanácsban Kossuth meghívását indítványozta, s kivitte”<sup>78</sup>.

A harmadik eset látszólag apróság. Görgei azt állította emlékiratában, hogy 1849. június 28-án, a cs. kir. fősergely Győr elleni támadása során még Győrből Szentmártonon át parancsot küldött Kmetynek, hogy hadosztályával Romádon és

<sup>74</sup> Kmety 1861. 7-8. Vö. Görgey Artúr I. 259-261. A parancsokat lásd MOL Görgey-lt. b/13/b. fasc. T. 194. Diszpozíció december 16-ra. b/4. fasc. T. 195. Pusztelnik Henriknek, 1848. december 15. este 9 óra. Másnap, december 16-án szintén a határvonal tartását rendelte el, de túlnyomó ellenséges erő támadása esetén a dandárparancsnokok belátására bízta a visszavonulást. HL 1848/49. 5/425. Elképzelhető azonban, hogy ez a parancs már nem jutott el a csapatokhoz.

<sup>75</sup> Österreichische Nationalbibliothek, Wien. Handschriftensammlung Series nova 358. Zur Geschichte der Jahre 1848 & 1849. Briefe und Aktenstücke aus der von Lacroix'schen Autographen-Sammlung. II. 97-98. f.

<sup>76</sup> Kmety 1861. 9. Vö. Görgey Artúr I. 346.

<sup>77</sup> Steier 265.; Beniczky visszaemlékezéseit 1851–1854 között írta, uo. 212-213. Nem állapítható meg ugyan, de elképzelhető, hogy e fejezet írásánál ismerte Görgei munkáját. Az olmtüzi várbörtönben fogva tartott Kossuth Sándor ezredes visszaemlékezési írásakor például használta Klapka 1850-es emlékiratait. — Az említett emlékirat eredetijét nem ismerjük, de az Aulich-hadosztály tisztjei hasonló szellemű irat közös aláírására szólították fel a Guyon-hadosztály tisztjeit 1849. február 15-én. MOL H 2 Kossuth Polizei Akten 623. Szintén ebben az értelemben íródott az a memorandum, amelynek megfogalmazását Görgey István Kmetynek tulajdonítja. MOL Görgey-lt. b/44. fasc., magyar fordításban közli Görgey István I. 229-230.

<sup>78</sup> Thurzó Miklós: *Kmethy [sic!] György*. Hazánk. Szerkesztette Abafi Lajos. X. Bp., 1888. 117. o. — Ez megmagyarázza azt is, amit Beniczky ír Kmety tiszafüredi magatartásáról. Eszerint amikor néhányan a katonai diktatúra szükségességét fejegették, Kmety határozottan felszólalt ellenük a haditanácsban. Steier 286. Vö. Borus 1975. 310.

Kisbéren át Komáromba vonuljon vissza. Kmety szerint ő a június 27-i veszttet ihaszi ütközet után eredetileg Székesfehérvár helyett Románd felé indult, de ott két egymásnak ellentmondó rendeletet kapott. A Bayer József ezredes vezette Központi Hadműveleti Iroda június 27-én arra utasította, hogy Romádon és Kisbéren át Nagyigmánd felé tartson. Röviddel ezután érkezett meg egy szakasz huszár Görgei sajátkezü parancsával, amely Székesfehérvár felé utasította őt. Ez a magyarázata annak, hogy Kmety hadosztályával nem tudott visszacsatlakozni a főserceghez, holott ez „legforróbb vágya volt”. De erre Görgei nem emlékezik, írja Kmety, s a Hadműveleti Iroda utasítását a sajátjaként adja ki, „valószínűleg, hogy ezáltal katonai szegénységének meztlenségét fedezze”.<sup>79</sup>

Az eset annak sajátos példája, amikor mindkét fél rosszul emlékezik vissza az eseményekre. A fennmaradt iratokból ugyanis megállapítható, hogy a Központi Hadműveleti Iroda június 27-én reggel 5 órakor a Rába-vonal védelmére utasította Kmetyt, s hátrálási útvonalként Pápát szabta meg. Innen akár Romádon át Komárom, akár Veszprémen át Székesfehérvár felé továbbindulhatott. Az aznap este fél 11-kor Klapka tábornok által kiadott diszpozíció Pápán át Veszprém felé határozta meg Kmety visszavonulását, de olyan módon, hogy az összeköttetést Kisbéren át tartsa fel a főerőkkel. Ezen a napon Kmety sikertelen ütközetet vívott Ihászinnál, majd visszavonult Tapolcafőre. Innen másnap Lovászpatonára indult, hogy a hír szerint Téten lévő ellenséget megtámadja. 29-én reggel itt kapta a Központi Hadműveleti Iroda június 28-án este 11 órakor írott utasítását, hogy minden további előnyomulással felhagyva 29-én Romándra, 30-án pedig Kisbérre induljon. Itt fogja megkapni a tudósítást arról az állásról, amelyet a Győrből Ácsra visszavonulni kényszerült VII. hadtest elfoglalt. Kmety ezt követően el is indult Romándra, de itt Görgei azon parancsát kapta, hogy mielőbb igyekezzen elérni Székesfehérvárt. Ez utóbbi parancs szövegét nem ismerjük, tudjuk viszont, hogy Görgei Győrből visszavonulva utasította a Liptay alezredes vezette hadosztályt egy járőr Veszprém felé küldésére. Ez utóbbinak kellett Kmety számára az ismertetett parancsot vinnie. Kmety ennek vétele után június 29-én este 6-kor Romándról Zircre indult, majd onnan 30-án este Várpalotára ért. Itt kapott egy újabb utasítást Bayer ezredestől, amelyben ismét a főserceghez való visszacsatlakozásra utasította, azzal, hogy Kmety felvételére az egész, a Concó-patak vonalán állomásozó tábor egy támadó mozdulaton tesz. Kmety július 1-én Palotáról Bodajkra indult, itt azonban arról értesült, hogy az ellenség előőrsei már Kisbéren és Kócson vannak, mire feladta egyesülési szándékát, s július 2-án Székesfehérvárra indult.<sup>80</sup> Mint látjuk, Görgei rosszul emlékezett a saját maga által küldött parancsra, de rosszul emlékezett Kmety is, hiszen a Központi Hadműveleti Iroda általa 27-re datált parancsa 28-án éjjel íródott. S némi kritika még amiatt is érheti Kmetyt, mert a 28-án éjjel 11-kor írott parancsból nyilvánvaló volt, hogy később keletkezett, mint a Görgei által a késő délutáni órákban Győrből küldött utasítás. Azt pedig Kmety egyszerűen elfelejtette megemlíteni cáfolatában, hogy a 29-

<sup>79</sup> Kmety 1861. 9-11. Vö. Görgey Artúr II. 198.

<sup>80</sup> HL 1848-49. 35/242. Görgei-Liptay-ho., d. n.; 35/243. Bayer-Kmety. Tata, 1849. június 28. éjjel 11.; 35/360a. Bayer-Kmety. Tata, 1849. június 29. este fél 8.; 35/408. Kmety-Központi Hadműveleti iroda. Palota, 1849. június 30.; MOL Dembiński-ir. 4. k. No. 227. Kmety-Kossuth. Székesfehérvár, 1849. július 2.

i parancs egyértelműen a csatlakozásra utasította, s hogy ő saját helyzetmegítélése alapján döntött a Székesfehérvárra történő visszavonulás mellett.<sup>81</sup>

A továbbiakban Kmety tagadta, hogy Görgei akár a haditervek kidolgozásában, akár hadserege csatáiban és ütközeteiben fontosabb szerepet játszott volna. Különösen részletesen foglalkozik a Görgei által Buda ostromával kapcsolatban felhozott okok cáfolatával. A végkövetkeztetés semmiben sem tér el Kossuth vidini levelétől: Görgei az orosz intervenció után lelkében már letette a fegyvert, s célja csak a hadsereg demoralizálása és a személyes amnesztia volt.<sup>82</sup>

Kmety válaszában válaszhangjáról nem sokat tudunk. Teleki Sándor eljuttatta Mészáros Lázárhoz a füzetet, s Mészáros miután megköszönte Kmety róla írott sorait, a rá jellemző öniróniával mindjárt meg is jegyezte: „hanem azt gondolom, amint ez egy részről sok volt a jóból, úgy másrészt Görgei irányában a rosszat illetőleg keresztülvágtál a zsinóron, mint a német mondja”. Ha ugyanis, mint Kmety írja, „egy őrmesteri tulajdonokkal bíró egyén vív ki több győzelmet, s ha őt — bár rajta kapták a rosszban — mégsem bírták elmozdítani, úgy mindannyiunkra ránk illik: 'Inter vaccas bos est abbas'.<sup>83</sup>

Batthyány Kázmér viszont elégtételt követelt Kmetytől, aki Görgeit bírálva egy oldalvágást tett Szemere és az ő irányába. Görgei nem ismeri Magyarország törvényeit — írta Kmety —, a magyar nyelvet, sem pedig azt a magyar szokást, hogy a becsületes szerencsétlenséget többre kell becsülni a bűnös sikernél. De a két volt miniszter mindezt ismeri. Miért akarják tehát hírlapi cikkekben kioltani a remény utolsó szikráját is, amely a magyar nemzetre a távolból világít? „Azt hiszi a két egykori miniszter, hogy a magyar nép bármit is megért e cikkekből? Nem; de ellenségeink értik azokat, s bennük a legjobb nyilvános kémekeket találják, kik fizetetlenül játszanak kezükre”.<sup>84</sup>

Batthyányt ez a kitétel háborította fel. „Távol vagyok attól, hogy én akárkitől a jogot eltagadni akarnám, miszerint nemcsak közdolgokról, de saját közéletbeli eljárásomról a véleményét legszabadabban, sőt, erős kifejezésekkel is élvén, kinyilatkoztassa, mint én is, még többség ellenében is, magamét kinyilatkoztattam, s tovább is kinyilatkoztatni fogom, hol célszerűnek tartom” — írta Kmetynek. De a Kmety értekezésében előforduló kém szó olyan, amelyet még legdühösebb ellenségétől sem várt volna, hiszen ez „a legméltatlanabb sértést foglalja magában”. Ő Kmetyt olyan férfiúnak tartja, aki, ha nem akarva sértett meg valakit, kész annak elégtételt szolgáltatni. S ezért — mivel a kettejük közötti további levelezés „csak kellemtelen lehetne”, megkérte Kászonyi József ezredest, hogy lépjen érintkezésbe Kmety megbízottjával az ügy elrendezésére.

<sup>81</sup> Kmety állításait többször is cáfolta Görgey István II. 648-656. és Görgey István 1918. 194-201. Cáfolata a lényegyet tekintve megállja a helyét, de az időpontokban és a motívumokban már többször téved.

<sup>82</sup> Kmety 1861. 39.

<sup>83</sup> *Mészáros Lázár külföldi levelei és életirata*. Az eredeti kéziratokból közrebocsátja Szokoly Viktor. Pest, 1867. 21. Jersey, 1852. december 12.

<sup>84</sup> Az angol és a német szöveg itt eltér egymástól. Az angol szöveg szerint „ellenségeink értik azokat, s örvendeznek egyenletlenségünk által nyert pótkémeiknek”.

Kmety a levelet „feltétlen párbajkihívásnak tekintvén” Párizsba utazott. Itt azonban Kászonyi és Arthur Seherthoss közölték vele, hogy „az érintett levél nem feltétlen kihívásnak, hanem egyedül Kmety tábornok által írt röpiratban előfordult kém szó iránti felvilágosítás kérésnek tekintendő”. Erre Kmety megbízottjai, Nemeskéri Kiss Miklós ezredes és Kiss Antal őrnagy kijelentették, „hogya az említett kém szavat (!) gróf Batthyány Kázmér személyére nem alkalmazhatván, az sértő szándékkal nem íratott”. S ezzel elmúlt annak a veszélye, hogy a honvédsereg egyik legvitézesebb tábornoka párbajt vívjon a volt magyar külügyminiszterrel. Batthyány a történetek után ismét írt Kmetynek, s kifejezte reményét, „hogya ezen kis felhőnek szétoszlatása után akármi csekély véleménykülönbségek dacára is, azon barátságos viszony újra életbe fog lépni, mely már Magy[ar]országban legelső megismerkedésünk óta keletkezett, s a vidini és sumlai száműzetésünkben még jobban kifejlődött”.<sup>85</sup>

Mi okozta végül a közös válasz elmaradását? Hiszen ezt az emigráció közös érdekei is indokolták volna, Görgei munkája ugyanis négy nyelven (németül, angolul, olaszul és svédül), angolul két kiadásban (Londonban és New Yorkban) is megjelent. Hasonló nyilvánosságot az emigránsok munkái közül csak Kossuth vidini levele, illetve Klapka első emlékirata kapott. (Ez utóbbi angolul, németül, olaszul és svédül jelent meg.) Az okokat csak találgathatjuk. Az első ok az emigráció ekkor már végletes megosztottsága lehetett. Nemigen akadt olyan tekintélyes személyiség, aki a németországi, svájci, londoni, párizsi és amerikai magyar emigránsok minden pártáryalatának megfelelt volna a válasz megfogalmazásakor. Annál kevésbé, mert az emigráció nevében fogalmazott válasz egy lépést jelentett volna az emigráció informális vezetése felé is.

A másik ok a Csernátóy által leírt magatartásforma volt, vagyis hogy mindenki arra volt kíváncsi, hogy Görgei mit ír az ő szerepéről, s csak annak cáfolatára vállalkozott — ha vállalkozott. Így tett Szemere és Dembiński, Kmety és Guyon. A részlet cáfolatok pedig nem álltak, nem is igen állhattak össze egésszé, hiszen részben kizárták egymást.

További problémaként jelentkezett, hogy az első két megjelent cáfolat írója, Dembiński és Szemere egyáltalán nem voltak népszerűek az emigráció köreiben. Aligha volt elképzelhető, hogy például Klapka vagy Vetter egy részletes cáfolatban Dembińskit védje Görgeivel szemben, hiszen mindketten megtapasztalták a lengyel Xenophón esztelen hadvezetésének következményeit. Klapka már meg is írta korántsem hízelgő véleményét Dembiński 1849 februári ténykedéséről a *Nationalkrieg in Ungarn und Siebenbürgen...*-ben. Ludvigh János pedig egyenesen felszólította Szemerét: ha már olyan élesen támadták Batthyány Kázmérral Kossuthot, legalább azt akadályozzák meg, hogy Dembiński „magát mindig a mi főtábornokunknak begyezze [sic!]; vitte volna el a manó!”<sup>86</sup> Az emigráció belső ellentéteit folyamatosan

<sup>85</sup> MOL R 87. Kmety György iratai. 1. csomó. 1. tétel. Kiss Miklós, Kiss Antal, Kászonyi és Seherthoss nyilatkozata, Párizs, 1852. december 23. 2. tétel. Batthyány Kázmér levelei, Párizs, 1852. december 17., 1853. január 2.

<sup>86</sup> OSZK Kt Levelestár. Ludvigh János levele Szemere Bertalanhoz. Brüsszel, 1852. május 28.

a sajtóban szellőztető Szemere után és Szemere mellett felszólalni sem tartozott a vágyott lehetőségek közé.

A harmadik ok az alkalmas személyiség hiánya volt, hiszen megeshetett volna, hogy a kiemelkedő, s a többség számára elfogadható személy fogalmazza meg a választ. A katonák között viszonylag kicsi volt a lehetséges jelöltek száma, gyakorlatilag csak Klapka, a komáromi szereplésével európai hírre szert tevő tábornok, esetleg Vetter, mint egy időben a magyar hadsereg fővezére, s mint veretlen tábornok jöhetett szóba. Czetznek és Kmetynek nem volt elegendő súlya, Guyon nem volt magyar, s az utóbbi kettő túlzottan el is kötelezte magát Kossuth mellett. Perczelt már ekkor is csak holdkórosként emlegették mindenütt, s stílusáról mindenkinek megvolt a véleménye. Mészáros, a „vén kófic”, aki minden csatáját elveszítette nem jöhetett szóba Dembiński pedig nem annyira a magyar, mint inkább a lengyel emigrációt képviselte. Különben is nehezen volt elképzelhető, hogy a kápolnai és szőregi kudarcairól, állandó visszavonulásairól elhíresült lengyel altábornagy írjon a magyar emigráció nevében.

A politikusok közül természetesen szóba jöhetett Kossuth, de neki több esze volt annál, hogy sem egy ilyen hírlapi polémiaába avatkozzon — ha már eddig minden ilyen vitából kimaradt. Bár az emlékiratot megkapta, egyelőre csak azt tudjuk meghatározni, hogy legkésőbb 1882-ig elolvasta.<sup>87</sup> Szóba jöhetett a le nem mondott miniszterelnök, Szemere, ő viszont Batthyány Kázmérral együtt éppen néhány hónapja tette magát lehetetlenné Kossuth elleni fellépésével. Teleki László 1848 októbere óta Párizsban és Londonban tartózkodott — az ő cáfolata tehát hiteltelen lett volna, Vukovics Sebő, Andrássy Gyula, Jósika Miklós pedig csak a magyar emigránsok között számítottak mértékadó személyiségnek. Maradt volna még a 'főállású' történész, a tudós püspök, Horváth Mihály — ő azonban legfeljebb a keresztvizet szedhette le Görgeiről, hiszen korántsem marciális foglalkozása és a forradalomban betöltött szerepe alapján az ő cáfolata sem számíthatott túlzott hitelre. A Görgeit közvetlen közélről ismerő Ludvig János foglalkozott egy bírálat megírásával a gondolatával, de aztán ő is felhagyott vele.<sup>88</sup>

Vetterben — tudomásunk szerint — meg sem fordult a cáfolatírás gondolata. Klapkával már nem ez volt a helyzet. Visszaemlékezései szerint barátai előbb értesültek a könyvről, mint ő maga, „s még nagyobb haragra lobbantak most Görgey, mint előbb Szemere és Batthyány ellen”. Ő maga is feletle megbotránkozott, amikor látta, hogy „mily cinikus modorban tárgyalta Görgei minden kímélet nélkül a legszentebb s legtöbb tiszteletet és óvatosságot érdemlő dolgokat is”. Őt magát „minden oldalról” azzal ostromolták, hogy „kíméletlen bírálattal” válaszoljon a műre. Sokáig habozott, „s mivel időközben különböző folyóiratok és hírlapokban honfitársaim közül többen, a legelső közt mindjárt Kmety tábornok, nem maradtak adósok a felelettel — jónak láttam részemről a saját ügyemben való bíráskodástól, egyúttal vádlott is lévén, tartózkodni, s elhatározám, hogy későbbi alkalmas időre halasztom Görgei könyve fölött kimondandó ítéletemet”. Az 1886-os visszaemlékezésben kétségkívül található igaz tények, de Klapka természetesen nem

<sup>87</sup> Kosáry I. 325-326., II. 39-40.

<sup>88</sup> OSzK Kt Levelestár. Ludvig János levele Szemere Bertalanhoz. Brüsszel, 1852. május 12., 28.

mondja el a teljes igazságot. A válasznyilatkozat ügyében Klapkát megkeresők közül egyedül Czetz képviselt következetes álláspontot: ő a közösen írandó válasz híve volt. Mednyánszky Sándor hol a válaszádra, hol a válasz mellőzésére kapacitálta Klapkát. Nem volt egyértelmű a Szabó Imre — Kászonyi József — Arthur Seherthoss-hármas álláspontja sem, még ha el is ítélték Görgeit könyve hangvételéért.<sup>89</sup>

Mit mondhatunk összefoglalásként a munka fogadtatásáról? Egyrészt figyelemre méltó, hogy a többség anélkül nyilvánított róla véleményt, illetve fogadta el másokét, hogy olvasta volna azt. Kiemelendő, hogy a munka osztrákellenes kitételei mindenkit megleptek, s ezért számíthatott hitelre Görgei elfogatásának híre is. Láttuk, ez már a mű megjelenése előtt elterjedt. A Görgei elfogatásáról szóló álhírt július 27-én a *Times* is megírta azzal, hogy a tábornokot Kufsteinbe szállították.<sup>90</sup> Ludvigh „egy udvari embertől” hallotta, hogy Görgeit Klagenfurttól Kufsteinba vitték „s hűsre tették”.<sup>91</sup> Jósika Miklós némi kárörömmel írta Fejérváry Miklósnak, hogy Görgei munkáját a Habsburg-birodalom egész területén betiltották. „Alkalmasint azt hitték, hogy Görgei uraság a megbízást, Kossuthot bornuttá [bárgyúvá] silányítani, ökelmének teljes kimosdatásával fogja eszközölni, s mivel látták, hogy ez nem történt így, hanem Görgei Windisch-Grätz és Jellačić urakat istenesen megbívalta — most nem tudnak eléggé sietni könyvét lefoglalni, ahol csak találják”.<sup>92</sup> Néhány nap múlva azonban már arról számol be — hasonulva a többi emigráns értékeléséhez — hogy Horn Ede szerint csak azért bántak vele ilyen szigorúan, „hogy jobban keljen az osztrák mártással készült encomium görgeianum” [Görgei-féle dicsőítés]. Majd arról ír, hogy Görgei munkáját „rövid ijedelem” és Windisch-Grätz meg Jellačić rövid ideig tartó hasmenése után ismét szabadon árulják. „Úgy okoskodnak, hogy a piszkos serpenyőben több lévén, mint a haragosban — jobb, ha élni hagyják”.<sup>93</sup> Az újraengedélyezésről szóló hírt Ludvigh János közölte Szemerével. „Reájok parancsolta-e ezt is a muszka, vagy csak azért adták ki [a rendeletet], hogy a kíváncsiságot felingereljék, vagy azt találták, hogy bizony jó lesz, ha K[ossuth] és te ellenedben a mocskolódásokat olvassák” — taglalta az állítólagos visszavonás lehetséges indokait.<sup>94</sup> Az emigráció pszichológiájából következően egyszerűbb volt egy összeesküvés teóriába illeszteni az Ausztriát bíráló kitételeket, mint némi erkölcsi elismerést adni az éppen erkölcsileg megsemmisíteni kívánt ellenfélnek. Mindez azért is érdekes, mert Friedrich Heller von Hellwald cs. kir. vezérkari ezredes éppen az emlékiratok alapján vélte úgy: az osztrák kormánynak jobban kellene Görgeit őriznie, mert félt, hogy megszökik Klagenfurttól, és csatlakozik az emigránsokhoz. Hiszen, mint emlékiratából kiderül, Görgei Ausztria ellensége volt és maradt...<sup>95</sup>

<sup>89</sup> Klapka 1986. 353. Vö. Kosáry I. 324-325.

<sup>90</sup> MOL Klapka-ir. 22. tétel. Mednyánszky Sándor levelei. London, 1852. július 28.

<sup>91</sup> Egyetemi Könyvtár Kézirattára. Litterae et epistolae originales. 582. Ludvigh János levele Szemere Bertalanhoz. Brüsszel, [1852.] augusztus 10.

<sup>92</sup> Jósika 34. (1852. május 17.)

<sup>93</sup> Jósika 35. és 38. (1852. május 22. és június 4.)

<sup>94</sup> OSzK Kt Levelestár. Ludvigh János levele Szemere Bertalanhoz. Brüsszel, 1852. május 28.

<sup>95</sup> Kriegsarchiv, Wien. Nachlässe. B/801. Friedrich Heller von Hellwald 5. tétel. Denkwürdigkeiten aus dem Leben eines österreichischen Generals. 226. ív



## RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

## Levéltári rövidítések

1848–49.	HL Az 1848-1849. évi forradalom és szabadságharc iratai
Dembiński-ir.	MOL R 23. Henryk Dembiński iratai
Görgey-It.	MOL P 295. A Görgey-család levéltára
HK	Hadtörténelmi Közlemények
HL	Hadtörténelmi Levéltár (Budapest)
Klapka-ir.	MOL R 295. Klapka György iratai
Kossuth-ir.	R 90. I. Kossuth Lajos iratainak időrendi gyűjteménye
MOL	Magyar Országos Levéltár (Budapest)
MTA Kt	Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára. Kézirattár
Nemeskéri Kiss-cs. ir.	HL Personalia. A Nemeskéri Kiss-család iratai
OSzK Kt	Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár
Széchenyi-gyűjt	MOL P 626. Széchenyi-gyűjtemény
Vörös-ir.	MOL R 123. Vörös Antal iratai
Vukovics-ir.	MOL R 216. Vukovics Sebő iratai

## Könyvészeti rövidítések

Bona 1987.	Bona Gábor: Tábormokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848–49. 2. kiadás. Bp., 1987.
Bona 1988.	Bona Gábor: Kossuth Lajos kapitányai. Bp., 1988.
Borus 1975.	Borus József: Dembiński fővezérsége és a kápolnai csata. Bp., 1975.
Görgey Artúr I-II.	Görgey Artúr: Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben. S. a. r. Katona Tamás. Bp., 1988. I-II.
Görgey István I-III.	Görgey István: 1848 és 1849-ből. Élmények és benyomások. Okiratok és ezek magyarázata. Tanulmányok és történelmi kritika. I-III. Bp., 1885-1888.
Görgey István 1918.	Görgey István: Görgey Arthur a száműzetésben 1849-1867. Bp., 1918.
Jánossy I-II.	Jánossy Dénes: A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában. 1851-1852. I-II. Bp., 1940-1948.
Jósika	Jósika Miklós: „Idegen, de szabad hazában”. Szerkesztette Kokas Károly és Szajbély Mihály. Bp., 1988.
Klapka 1986.	Klapka György: Emlékeimből. S. a. r. Katona Tamás. Bp., 1986.
Kmety 1861.	Mein Leben und Wirken in Ungarn. Írta Görgei Arthur. Megbírálva Kmety György egykori magyar tábornok által. Ford. H[uszár] I[mre]. Pest, 1861.
Kosáry I-II.	Kosáry Domokos: A Görgey-kérdés története. Bp., 1994. I-II.

Ramming	[Wilhelm Ramming:] Der Feldzug in Ungarn und Siebenbürgen im Sommer des Jahres 1849. Pesth, 1850.
Steier	Steier Lajos: Beniczky Lajos bányavidéki kormánybiztos és honvédezredes visszaemlékezései és jelentései az 1848/49-iki szabadságharcról és a tót mozgalomról. Bp., 1924.
Szemere	Szemere Bertalan: Politikai jellemrajzok. - Okmánytár. Sajtó alá rendezte Hermann Róbert és Pelyach István. Bp., 1990.
Waldapfel II-IV.	V. Waldapfel Eszter: A forradalom és szabadságharc levelestára. II-IV. Bp., 1952-1965.

HERMANN, RÓBERT

*Görgeis Memoiren und die Kossuth-Emigration*

In der Studie wird aufgrund von publizierten und unveröffentlichten Quellen die Wirkung der Memoiren von Görgei auf die Kossuth-Emigration dargestellt. Die Arbeit von Görgei erschien 1852 und fand bei den Emigranten ein starkes Echo. Den erhalten gebliebenen Korrespondenzen nach setzte sich fast jeder bedeutende Emigrant mit dem Werk, bzw. mit dem darin entworfenen Bild vom ungarischen Freiheitskampf auseinander. Ein wesentlicher Teil der Emigranten bildete sich jedoch eine Meinung über die Schrift, ohne sie gelesen zu haben. Die scharfe Kritik an den Österreichern überraschte jeden. Viele waren der Meinung, die Emigranten sollten auf die Memoiren antworten, dazu kam es schließlich doch nicht.

Warum blieb nun die gemeinsame Antwort aus? Der erste Grund dafür ist, daß die Emigranten zu dieser Zeit bereits endgültig gespalten waren. Ferner waren alle gespannt, was Görgei über seine eigene Rolle schreibt, und wollten ursprünglich diese widerlegen — wenn überhaupt. Schließlich fehlte die geeignete Person. Unter den Soldaten war die Zahl der potentiellen Kandidaten recht klein. In Frage kamen praktisch nur Klapka oder Vetter. Von den Politikern wäre noch an Kossuth zu denken gewesen, er hütete sich aber, sich in eine derartige publizistische Polemik einzumischen. Als dritter soll noch der eigentlich immer noch sein Amt bekleidende Ministerpräsident Szemere erwähnt werden, der sich jedoch gerade vor einigen Monaten zusammen mit Kázmér Batthyány — durch seine Opposition gegen Kossuth unmöglich gemacht hatte.

HERMANN, RÓBERT

*Görgei's Memoires and the Kossuth Emigration*

The paper, by examining published and unpublished material, examines the influence Görgei's memoires had on the Kossuth emigration. The memoires were published in 1852, and made a considerable echo in the emigrant community. According to the testimony of surviving correspondences, nearly every important emigree commented on the work and the image it created of the Hungarian war of

independece. A great number of the emigrees, however, formed opinions about the book without bothering to read it. Everybody was surprised by the anti-Austrian aspects of the work. Most was of the opinion that the emigration should reply to the memoirs, but this reply was eventually never written.

Why was the common reply never written? The first cause was that by that time extreme disunity of the emigration. The second was that everybody was interested only in what Görgei had to say about his own role, and they were ready to refute only that — if at all. The third cause was the lack of a suitable person. The soldiers had relatively few possible candidates among themselves. In fact, the only possibilities were Klapka, and, perhaps, Vetter. Of the politicians, Kossuth might have been acceptable, but he was unwilling to get involved in journalistic polemics like that. Szemere, the unresigned prime minister was also mentioned, but he had put himself into an impossible situation along with Kázmér Batthyány by attacking Kossuth just a few months before.